

GRAFIJA I IDEOLOGIJA: HRVATSKI NAROD, HRVATSKI JEZIK I HRVATSKA LATINICA LJUDEVITA GAJA 1830. I 1835. GODINE

Ljudevit Gaj je 1830. u knjižici „Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja“ iznio prijedlog reforme hrvatske latiničke grafije, a 1835. u članku „Pravopis“ u „Danici“ modificirani prijedlog „Kratke osnove“. Predloženu grafiju zasnovao je na monografemskom načelu. Gajeva hrvatska nacionalna ideologija, koncepcija standardnog jezika i njegov fonološki sustav te grafijski sustav čine jedinstvenu, međusobno povezanu i međuovisnu cjelinu. Razlika između Gajeva prijedloga u „Kratkoj osnovi“ i onoga u članku „Pravopis“ proizišla je iz promjena nekih elemenata Gajeve ideologije i njegove koncepcije standardnog jezika u sklopu kontroverza o oblikovanju hrvatske preporodne nacionalne integracijske ideologije na osnovi srednjoeuropskog jezičnog modela nacionalne ideologije te suvremenih slavističkih jezičnih klasifikacija i njihove funkcije u suvremenoj slovenskoj i srpskoj nacionalnoj integracijskoj ideologiji.

Godine 1830. Ljudevit Gaj je u svojoj „Kratkoj osnovi horvatsko-slavenskoga pravopisanja“ iznio prijedlog reforme latiničke grafije, 1835. je u svom članku „Pravopisz“ taj prijedlog modificirao, a na početku 1836. ga je uveo u svoje *Novine* i *Danicu*, nakon čega je njegova grafija ubrzanim ritmom i u konačnici trajno zaposjela hrvatski kulturni prostor. Gaj je svoju grafiju utemeljio na monografemskom načelu, no oblik koji je ona dobila duboko je ukorijenjen u povijesnom vremenu u kojem je Gaj djelovao.

I. NACIJA, JEZIK, PISMO I GAJEVA „KRATKA OSNOVA“ (1830.)

1.

„Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja“ Ljudevita Gaja tiskana je 1830. god. na hrvatskom i njemačkom jeziku,¹ ali je od 1933. izvor na koji su se filolozi oslanjali pišući o Gajevu prijedlogu reforme hrvatske latinice postalo izda-

¹ L[judevit] G[AJ], *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisaña – Kurzer Entwurf einer kroatisch-slavischen Orthographie*, Budim, 1830.

nje njezina hrvatskog teksta koje je priredio Franjo Fancev u svojim "Dokumentima" tiskanim u sv. 12 Akademijine serije *Građa za povijest književnosti hrvatske*.² Pretisak Ivana Krtalića tiskan 1982. u prvoj knjizi *Polemika u hrvatskoj književnosti*³ ostao je neprimijećen i tek je skromni ali dragocjeni pretisak u uredništvu Mladena Kuzmanovića u seriji *Cymelia croatica*, tiskan sljedeće, 1983. god.⁴ upozorio istraživače na činjenicu da Fancev Gajevu "Kratku osnovu" nije tiskao u izvornom obliku, već slovima kojima je u njegovo vrijeme raspolagala zagrebačka Nadbiskupska tiskara. To je bio poticaj Josipu Vončini da napiše kapitalni rad *Temeljni putovi Gajeve grafijske reforme*⁵ i upozori pritom na propuste u ranijoj literaturi, pa i u drugom temeljnom radu o povijesti hrvatske latinice u kojem je i sam sudjelovao kao koautor.⁶ Pretisci iz 1982. i 1983. pokazali su kakve je Gaj u svojoj tiskanoj knjižici stvarno predlagao znakove za obilježavanja glasova u hrvatskom jeziku (palatala) za koje ne postoje slova u latinskom pismu.

No, i Gaj je imao 1830. s tiskanjem svoje knjižice u budimskoj sveučilišnoj tiskari iste probleme koje je Fancev jedno stoljeće kasnije imao s tiskanjem njezina teksta u zagrebačkoj Nadbiskupskoj tiskari. To su istraživači mogli uočiti i pola desetljeća prije nego što su se pojavila dva pretiska Gajeve knjižice, na osnovi ilustracija u prvom izdanju knjige Zlatka Vincea *Putovima hrvatskoga književnog jezika* iz 1978., sa faksimila (doduše dosta nejasnih) naslovne stranice, uvoda i zadnje stranice rukopisa, Gajeva autografa "Kratke osnove".⁷ Ni sam Vince nije se u svojoj knjizi osvrnuo na razlike između rukopisa i tiskanog teksta "Kratke osnove" (pretežni predmet njegove knjige ipak je književni jezik a ne sama grafija). Gaj je, prihvaćajući monografemsko načelo, palatala označavao tako što je iznad temeljnog slova stavljao dijakritički znak, ali u tiskanoj knjižici nije u svim slučajevima stavljen isti dijakritički znak. U Gajevoj knjižici je iznad slova *c, g, s, t, z* rabljena tilda (~), a iznad slova *d, l, n* dvostruka kvačica (ˇ). Čini se da je jedino Josip Bratulić u članku na tiskanom listu priloženom uz Kuzmanovićev pretisak uočio, bilo na osnovi faksimila otisnutih u djelu Zlatka Vincea ili izravnim uvidom u Gajev autograf, da je monografemsko načelo u "Kratkoj osnovi" Gaj "na sistematičan

² Franjo FANCEV (ur.), *Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda (1790-1832)*, Zagreb: HAZU (Građa za povijest književnosti hrvatske 12) 1933., 221-235.

³ Ivan KRTALIĆ (ur.), *Pet slova rogatih*, Zagreb: Mladost (Polemike u hrvatskoj književnosti, kolo I., knjiga I.) 1982., 37-57.

⁴ Usp. pretisak u seriji *Cymelia croatica*, Izdanja Međunarodnog slavističkog centra SR Hrvatske, Biblioteka pretisaka, sv. 1, Zagreb 1983.

⁵ Josip VONČINA, *Temeljni putovi Gajeve grafijske reforme*, *Filologija* 13 (Zagreb) 1985., 7-88.

⁶ Milan MOGUŠ, Josip VONČINA, *Latinica u Hrvata, Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 11 (Zagreb) 1969., 76-79.

⁷ Zlatko VINCE, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber 1978., 190, 203, 204 (drugo izdanje tiskano je 1990.).

način proveo kao nitko prije njega predloživši čvrst i jednoznačan sustav", jer je "palatalnost (žumboreči i šumeći glas)" u njoj označio na jedinstven način, "kvačicom (točnije: tildom; N.S.) kao diskriminantom: nasuprot temeljnim grafemima: *c, d, g, l, n, s, z* stoje *č, đ, ĝ, ĺ, ñ, š, ž*".⁸ Vončina je Bratulićeve riječi prihvatio uvjetno ("na riječ") kao tvrdnju da su palatali u rukopisu "Kratke osnove" označeni na jedinstven način, s tildom iznad temeljnog suglasnika.⁹ Bratulićevu konstataciju potvrdio je 1985. uvid u Gajev autograf,¹⁰ što su zatim uvažili i drugi autori.¹¹

Prema tome, uvid u Gajev autograf pokazao je da je Gaj predlažući grafijsku reformu zamislio savršeno konzistentan grafijski sustav bilježenja hrvatskih glava utemeljen na monografemskom načelu i da je u svom autografu monografemsko načelo sasvim dosljedno proveo. No, u njegovu iznošenju u javnost spriječile su ga tehnička ograničenja budimske sveučilišne tiskare, zbog čega je prijedlog grafijske reforme u tiskanom tekstu "Kratke osnove" doduše dosljedno monografemski zasnovan, ali nije i u obliku sasvim homogen. Gaj je bio prisiljen uzeti slova s kojima je tiskara raspolagala, a ona je imala kurzivno slovo *ĝ*, ali uspravno samo *ĝ* samo uspravno *d* s kvačicom a ne i kurzivno, malo uspravno (*ñ*), i kurzivno (*ñ*), ali veliko samo *Ñ*, te *ř* samo uspravno ali s nešto drugačije oblikovanom tildom.

No, uvid u Gajev autograf (a također u Gajeve neobjavljene rukopisne spise iz istog vremena) omogućuje također da se točnije utvrdi i to za koji je književni jezik Gaj predlagao grafijsku reformu. Naime, u metodološki utemeljenijoj literaturi se općenito konstatira da se svaki grafijski sustav oblikuje za određeni jezik, odnosno za fonološki sustav točno određenog jezika. Pritom se redovito, nastavlajući tvrdnje iz starije literature, tvrdi da je Gaj svoju reformu predlagao za književni jezik zasnovan na kajkavskom narječju. Kao ključni argument uzima se podatak da je Gaj izričito odbacio uvrstiti znak za fonem *ć* u grafijski sustav svoje "Kratke osnove". Josip Vončina je s druge strane konstatirao da je Gaj u svoj grafijski sustav unio znak za fonem *đ*, ali konstatira da Gaj time "u kajkavski književni jezik (kojim je *Kratka osnova* napisana) unosi jednu fonološku osobinu koja njegovu organskom dijalektu (krapinskom govoru) nije bila svojstvena". No, smatra, Gaj fonem *đ* nije uveo "zato jer je štokavski, nego stoga jer nalazi da je u kaj-

⁸ Josip BRATULIĆ, *Riječ uz Gajevu „Kratku osnovu“*, tiskani list priložen uz pretisak u seriji *Cymelia croatica* iz 1983.

⁹ VONČINA, *Temeljni putovi Gajeve grafijske reforme*, 10-11.

¹⁰ Nikša STANČIĆ, *Gajeva klasifikacija južnoslavenskih jezika i naroda u vrijeme nastanka "Kratke osnove horvatsko-slavenskoga pravopisanja" iz 1830. godine*, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 18 (Zagreb) 1985., 69-106.

¹¹ Usp. Milan MOGUŠ, *Povijest hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: Globus 1993., 138-153 (v. drugo izdanje: Zagreb, 1995.).

kavskom književnom jeziku funkcionalan".¹² S obzirom da je Gaj iz fonološkog sustava književnog jezika koji rabi u "Kratkoj osnovi" isključio fonem *ć* a u nj uključio fonem *đ* Vončina je izveo sasvim opravdani zaključak:

"Uza svu svoju kajkavsku obojenost, jezik *Kratke osnove* po svojem fonološkom sustavu uzorak je apstraktnoga, ma kojem konkretnom narječju ili govoru neidentičnoga jezika. Doista, fonološki sustav koji posjeduje *đ* a nema *ć* vrlo bi se teško našao u kajkavštini i izvan nje."¹³

Uvid u Gajev autograf daje toj tvrdnji dodatni argument, ali omogućuje i njezino preciziranje. Naime, prvobitni tekst u vezi fonemom *ć* glasi u Gajevu autografu drugačije nego u otisnutom tekstu. No, prvobitna verzija tog dijela teksta u autografu je prekrížena, a na margini je dodana verzija koja je zatim otisnuta, na što je u literaturi upozoreno prvi put 1985. god.¹⁴ Prvobitni tekst (u izvornoj grafiji) u Gajevu autografu glasi:

Skupglasnik *ť* prehađa vnoġiput vu čversti gl[as] rečenomu *č* spodoben nego naredno malo mehksi glas, kojega mi zvekšinum *z' gl[asom]* *č* skoro jednak izgovarjamo iz česa videti je, da zločesta ortografia vu dužini vremena isti puka jezik pokvariti more. Zadnič stanovito lehkše nam je bilo vsepoprek *č* (ch) postavlati, ali slavenska narava narečja našega, kak takaj korenoslovje trebue, da *ť* pri nas nazad vpela se n. p. milost, milošta; govoriti, govoreći; pust, pušćina ne pako, bludeći, ali još zadnič puztchina!!! - - - etc. etc.¹⁵

Novi tekst dodan na margini, tj. verzija koja je zatim i otisnuta, glasi (također u izvornoj grafiji i s Gajevim podcrtavanjima):

Od slove *ť* opaziti se ima, da ona posebno vu vustah Horvata vu *č*, pri drugeh pako Slavenceh vu nekoliko mehksi glas prehaja. Ako prem se kaže, kak da horvatsko-slavensko korenoslovje vpelañe skupslove *ť* potrebuje, tak se vendar naše narečje ovoj veliki nepriliki slobodno i varno vugnuti more; pokedob se polag občinskoga slavenskoga korenoslovja takajše med slovami *č* i *ť* i med *ť* i *č* nuterñe rodbinstvo nahađa, [...] K' tomu jedinstvenost našega pravopisaña po skupslovi *ť* vnogo bi zgubila, a naj zadnič treba bi bilo, da vsaki vu našem narečju pravo-pisati želeći, skupa zveršeni jezikožvedavec bude.¹⁶

¹² VONČINA, Temeljni putovi Gajeve grafijske reforme 37-38.

¹³ N. dj., 38.

¹⁴ STANČIĆ, Gajeva klasifikacija, 78.

¹⁵ [Ljudevit] G[AJ], *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisaña*, rkp., NSK, Lj. Gaj, Rukopisna zbirka, R 4701 A III 16.

¹⁶ Isto.

Grafemi za palatale u autografu i tiskanom tekstu Gajeve "Kratke osnove"

Grafemi	Fonemi							
	č	ć	đ	dž	lj	nj	š	ž
autograf	č̇	ć̇	đ̇	đ̇	lj̇	nj̇	ṧ	ž̇
tiskani tekst*	č̇	ć̇	đ̇	đ̇	lj̇	nj̇	ṧ	ž̇

*Grafemi su kopirani iz tiskanog teksta "Kratke osnove".

Gaj, dakle, u izmijenjenoj verziji obrće argumentaciju. Dok u prvoj verziji u svoj grafijski sustav unosi znak za fonem *ć*, u konačnoj verziji tvrdi da takav fonem kod "Horvata" ne postoji, a njegovo moguće uvođenje zbog "horvatsko-slavonskoga korenoslovja" (u njemačkom tekstu: "die kroatisch-slavische Ethymologie") odbacuje uz obrazloženja koja nisu previše uvjerljiva. Gaj o fonemu *ć* i slovu *ť* vjerojatno nije promijenio mišljenje nakon što je čistopis rukopisa već bio dovršen i nakon što ga je predao cenzuri. Cenzor Antun Nagy, koji je dao imprimatur rukopisu (ispisan je i potpisan 22. srpnja 1830. na zadnjoj stranici Gajeve autografa),¹⁷ bio je zajedno sa školskim nadzornikom Tomom Koščakom svojevremeno zagovornik ideje o uvođenju dijelom reformirane slavonske grafije u škole na području kajkavske Hrvatske, a sam je "Stari i novi kalendar horvatski za prosto leto 1818." tiskao slavonskom grafijom,¹⁸ ali su ta nastojanja naišla na žestok otpor, napose kajkavskog pisca Tomaša Mikloušića.¹⁹ Podučen iskustvom, Nagy je vjerojatno Gaja upozorio na otpor na koji bi u kajkavskoj sredini moglo naići uključivanje znaka za fonem *ć* koji ne postoji u kajkavskom narječju, što bi moglo dodatno otežati Gajev pokušaj grafijske reforme koju je Nagy, odobrivši tiskanje "Kratke osnove", primio sa simpatijom i nakon tiskanja podržavao ideju o uvođenju grafije "Kratke osnove" u škole.²⁰

¹⁷ GAJ, *Kratka osnova*, rkp.; v. također faksimil kod: VINCE, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, 190.

¹⁸ Antun NAGY, *Stari i novi kalendar horvatski za prosto leto 1818.*, Budim [1817.]; v. predgovor kod: FANCEV, *Dokumenti*, 124-129.

¹⁹ Tomaš MIKLOUŠIĆ, *Stoletni kalendar iliti dnevnik stoletni horvatski*, Zagreb 1819.; v. predgovor kod: FANCEV, *Dokumenti*, 138-139. O Mikloušiću usp. također kod: Josip VONČINA, *Jezična baština. Lingvostilistička hrestomatija hrvatske književnosti od kraja 15. do početka 19. stoljeća*, Split: Književni krug, 1988., 306-307.

²⁰ Pismo Lj. Gaja – P. J. Šafáriku, 1831., kod: Velimir DEŽELIĆ (ur.), *Pisma pisana dru. Ljudevitu Gaju i njeki njegovi sastavci (1828-1850.)*, Zagreb 1909., 337-339. Pismo (koncept bez datuma) Deželić je datirao godinom 1830., ali podatci iz Gajeve korespondencije pokazuju da je pismo nastalo vjerojatno na početku 1831. U navedenom pismu Gaj napominje da je njegova „Kratka osnova“ bila u rukama čitatelja "prošle godine" (im vorigen Jahr), a na njegovo pismo Šafárik je odgovorio (ispričavajući se zbog kašnjenja) iz Novog Sada 7. IV. 1831. (n. dj., 178-180).

U literaturi se konstatira kako neka rješenja iz "Kratke osnove" pokazuju da je Gaj poznavao ostala hrvatska (i srpska) narječja, tj. i štokavštinu, ali ispuštanje fonema *ć* redovito ostaje argument za tvrdnju da je Gajeva reforma namijenjena grafiji za književni jezik na kajkavskoj osnovici. No, Gaj je ispuštajući znak *ť* postupio na svoj karakteristični način, odstupajući formalno i zauzimajući rezervni položaj ne odstupajući od načela. Tako iz teksta "Kratke osnove" nije ispustio odlomak o fonemu *ć*, već ga je samo izmijenio, ostavljajući tako rješenje *ť* za "nepotrebitni" znak koji je mogao u povoljnom trenutku "reaktivirati". Pritom, što se ispušta iz vida, nije ispustio dio teksta, u poglavlju o prednostima predložene grafijske reforme, koji ima smisla samo za fonetski sustav koji poznaje i fonem *ć*. Gaj je, naime, zadržao neizmijenjenim dio teksta u kojem je izrazio želju da predloženi grafijski sustav prihvate ne samo Slovenci ("Štajerci, Krajnci i Korušci"), koji u svojim narječjima fonem *ć* nemaju, već također (na prvom mjesti) "bližnji brati naši Šlavonci, Dalmatinci",²¹ tj. Hrvati štokavci koji fonem *ć* imaju. To znači da je Gaj već 1830. u potpunosti prihvatio grafijski sustav koji je bio pogodan za fonetske sustave svih hrvatskih narječja (ako je za kajkavsko narječje i bio redundantan), odnosno književnih jezika na kajkavskoj i štokavskoj dijalekatskoj osnovici na tadašnjem stupnju procesa hrvatske jezične standardizacije.

No, je li Gaj pišući "Kratku osnovu" pristajao na to da Hrvati ostanu podijeljeni u dva književna jezika? Njegovi neobjavljeni rukopisi pokazuju da je Gaj grafiju "Kratke osnove" namijenio jedinstvenom hrvatskom standardnom jeziku, ali taj jezik nije zasnivao na kajkavskom, ali ni na štokavskom narječju za koje će se 1835. konačno opredijeliti.

2.

Standardni jezici produkt su procesa "kulturne standardizacije" potrebne modernom društvu koje je nastajalo u sklopu novovjekovnih modernizacijskih procesa. Njihova primarna funkcija bila je stvaranje standardiziranog sredstva komunikacije u sve složenijem društvu i modernoj, unificiranoj državnoj upravi te u stvaranju jedinstvenog kulturnog prostora nositelja (proto)modernizacijskih procesa. Moderne nacije također su sastavni dio i učinak protomodernizacijskih procesa. U izvornom smislu, novovjekovna nacija je zajednica ravnopravnih građana nositelja državnog suvereniteta, koji je suprotstavljen suverenitetu vladara "Dei gratia". Zapadne nacije oblikovale su se u sklopu već izgrađenih državnih okvira, preuzimajući u svoje ruke njegove institucije, tj. oblikovale su se prema načelu "od države k naciji", kao nacije u "političkom" smislu, kao političke zajed-

²¹ GAJ, Kratka osnova, 22.

nice ravnopravnih građana neovisno o njihovoj etničkoj, vjerskoj i dr. pripadnosti. Proces oblikovanja srednjoeuropskih nacija tekao je obrnutim smjerom, tj. "od nacije k državi". U Habsburškoj monarhiji središnja država nije bila dovoljno jaka da u protomodernizacijskom razdoblju oblikuje snažne središnje državne institucije, centraliziranu i unificiranu upravu s jedinstvenim standardnim jezikom, što je ostavilo prostor društvenim elitama njezinih različitih etnija da proces "kulturne standardizacije", pa i jezične standardizacije, preuzmu u svoje ruke i pretvore ga u okvir u sklopu kojega će teći proces oblikovanja nacija prema načelu "od nacije k državi". To su bili uvjeti u kojima se oblikovao specifični srednjoeuropski jezični model nacionalne ideologije, shvaćanje prema kojemu nacionalni identitet imaju samo one ljudske skupine koje imaju vlastiti jezik. Jezik i kultura postali su zbog toga na srednjoeuropskom prostoru sredstva nacionalne autoidentifikacije. Zbog toga se, za razliku od zapadnih, "političkih" ili "građanskih nacionalizama" u literaturi o problematici nacije i nacionalizma govori o srednjoeuropskom "etnonacionalizmu".²²

Hrvatska je u sklopu Habsburške monarhije imala specifičan položaj, s obzirom da je raspolagala vlastitim institucijama s elementima tradicionalne državnosti, ali one nisu objedinjavale čitav hrvatski povijesni teritorij u Monarhiji (Vojnu krajinu, Dalmaciju), a pokušajima postizanja većeg stupnja samostalnosti, izgradnje institucija moderne države i standardnog jezika prepreka su bili slabost njezinih društvenih elita i s jedne strane centralizatorska nastojanja Beča, a s druge zajednica s Ugarskom i centralizatorska nastojanja mađarskih društvenih elita. U takvim prilikama je, uz povijesnu argumentaciju o pravu Hrvatske na samostalnost i ujedinenje, jezik postao jednim od bitnih sredstava hrvatske nacionalne autoidentifikacije, a oblikovanje jedinstvenog standardnog jezika jedan od prvenstvenih ciljeva predpreporodnog i preporodnog doba s kraja 18. i u prvoj polovici 19. st.

No, u vrijeme kad je Gaj počeo djelovati na hrvatskom nacionalnom integracijskom prostoru postojala su dva jezika u procesu standardizacije, jedan na kajkavskoj i drugi na štokavskoj dijalekatskoj osnovici.²³ Iz državnih središta dolazili su poticaji jezičnoj i grafijskoj standardizaciji, ali ne s ciljem stvaranja jedinstvenog hrvatskog nacionalnog standardnog jezika, već standardiziranja u pokrajinskim okvirima. U Dalmaciji je državnim intervencijom bilo oblikovano povjerenstvo koje je izradilo pokrajinsku grafiju i ona je od 1820. ušla u službenu uporabu, pri

²² Nikša STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb: Barbat, 2001., 3-71.

²³ Prvi u metodološkom pogledu suvremeni cjeloviti pogled na povijest hrvatskog standardnog jezika v. kod: Dalibor BROZOVIĆ, *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti*, u: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu* (ur. Aleksandar FLAKER i Krunoslav PRANJIC), Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta – Sveučilišna naklada Liber, 1978., 9-83.

čemu je na dubrovačkom području zadržana stara dubrovačka grafija.²⁴ U sjevernoj Hrvatskoj je grafija za jezik na kajkavskoj osnovici bila standardizirana priručnikom za škole "Napuchenye vu horvatzko pravopiszanye" u izdanjima iz 1780. i 1808., a upravo 1830. bilo je tiskano "Naputchenye za horvatzki prav chtetu y piszati" namijenjeno školama "vu horvatzkom kralyeztvu", dok je 1810. bilo tiskano "Uputjenje k` slavonskomu pravopisanju" namijenjeno školama "u kraljestvu Slavonie".²⁵ U samoj Hrvatskoj javljali su se pojedinci koji su razmišljali o potrebi oblikovanja jedinstvenog književnog jezika i jedinstvene grafije, ali nije postojala sustavna i kontinuirana djelatnost koja bi vodila ostvarenju toga cilja. Ti su prijedlozi k tome nailazili na otpore sa stajališta očuvanja pokrajinskih posebnosti. U takvim prilikama, a od 1790. mađarska politika teži nametnuti hrvatskoj mađarski kao uredovni jezik, oficijelna Hrvatska, plemstvo na saborskim zasjedanjima, ustraje uz očuvanje latinskog kao jedinog "diplomatičkog" jezika u Hrvatskoj. Bilo je, naime, svjesno da bi u postojećim prilikama odlukom o uvođenju "narodnog" jezika kao službenog pristalo na uvođenje dvaju jezika, jednog na kajkavskoj i drugog na štokavskoj osnovici, od kojih k tome ni jedan nije bio osposobljen za preuzimanje te funkcije.

Društvene elite na prostoru trojedne kraljevine, oblikovane u starom društvu ali uključenom u protomodernizacijske procese i u procese koji su vodili prema oblikovanju građanskog društva, usprkos ponegdje jakim osjećajima pokrajinske zasebnosti, pokazivale su hrvatske nacionalne integracijske intencije. Njima se, ako su htjeli oblikovati suvremenu nacionalnu ideologiju srednjoeuropskog tipa, zasnovanu na jezičnom shvaćanju nacije, postavilo pitanje koji je to jezik preko kojega će se identificirati kao pripadnici hrvatske nacije pred sobom i pred drugim europskim nacijama. Osim činjenice da nije postojao jedinstveni hrvatski standardni jezik, prilike je činila složenom i činjenica da suvremena slavistika nije poznavala hrvatski jezik, a time ni hrvatsku naciju. Naime, mlada filološka znanost postala je vrelom podataka srednjoeuropskim nacionalnim ideologijama zasnovanim na jezičnom shvaćanju nacije, a njezine klasifikacije slavenskih jezika postale su elementom nacionalnih ideologija. Suvremeni slavistički autoriteti, Jernej Kopitar i mlađi Pavel Jozef Šafárik, uz njih i Vuk Stefanović Karadžić, dijelili su južnoslavenski prostor u dva jezika: slovenski kojemu bi pripadalo i kajkavsko narječje sjeverne Hrvatske, te srpski koji bi obuhvaćao sve štokavce, katolike i pravoslavne (u nekim interpretacijama i Bugare). Kopitar je pritom već 1809.

²⁴ VINCE, Putovima hrvatskoga književnog jezika, 131-139.

²⁵ Usp. bibliografiju u kod: Wolfgang KESSLER, Buchproduktion und Lektüre iz Zivilkroatien und -slawonien zwischen Aufklärung und "Nationalnen Wiedergeburt" (1767-1848), *Archiv für Geschichte des Buchwesens*, Band 16 (Frankfurt a/M) 1976, Lieferung 2-3, 610, 674.

tiskao svoju gramatiku slovenskog jezika,²⁶ dok je Karadžić 1814. izdao gramatiku srpskog jezika, a 1814. i srpski rječnik.²⁷

Gaja je nacionalna problematika zaokupljala još kao gimnazijalca, što je pokazao kada je u svom prvom tiskanom spisu, brošuri o krapinskim gradovima tiskanoj 1826., iznio predodžbu (koju je našao u spisu oca Sklenskog) o slavenskoj braći Čehu, Lehu i Mehu koji su, razišavši se iz gradova iznad Krapine, osnovali češko, poljsko i rusko kraljevstvo, te usvojio ideju o autohtonosti Slavena na jugu i njihovu ilirskom podrijetlu.²⁸ Istodobno je usvojio i predodžbu o hrvatskom povijesnom identitetu, te ga je došavši na studij u Graz (stupanj "filozofije") namjeravao afirmirati djelom o hrvatskoj povijesti. No, u Grazu je već na prvoj godini studija 1827. upoznao godinu dana ranije tiskano Šafárikovo djelo o povijesti "slavenskog jezika i književnosti na svim narječjima" ("Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten")²⁹ koje je postalo biblija nacionalnih pokreta kod slavenskih naroda, ali je ostao zatečen činjenicom da je Šafárik područje koje je sam osjećao kao hrvatski nacionalni integracijski prostor dijelio između Slovenaca i Srba. Na to je mladenački oštro reagirao u spisu (koji je ostao u rukopisu) u kojem je iznio sažeti pregled hrvatske povijesti do 16. st. s izričitom željom da dokaže kontinuitet hrvatske državne i etničke individualnosti.³⁰ Nije ga manje pogodilo ni Kopitarovo shvaćanje, koje je našao u njegovoj Gramatici, o narječju sjeverne Hrvatske kao narječju slovenskog jezika. U Grazu se Gaj družio sa studentima Slovincima i uključio se u njihove žive rasprave o izboru grafije za slovenski jezik. Družio se i sa studentima iz Vojne krajine (koji su se pripremali za različite upravne službe u Vojnoj krajini), među ostalim i sa Srbinom Mojsijem Baltićem u druženju s kojim je proširio svoje znanje o štokavštini s kojom se upoznao za školovanja u gimnaziji u Karlovcu, a upoznao se i s djelima Vuka Karadžića. Krećući se u šumi novih podataka, Gaj je razmišljao o jezičnom utemeljenju hrvatskog identiteta, a kao a rođeni kajkavac je – prema vlastitom priznanju – zajedno s Dimitrijem Demetrom odlučio hrvatski književni jezik utemeljiti na kajkavskom narječju.³¹ Uostalom, sam je već prakticirao pisanje na kajkavskoj var-

²⁶ Jernej KOPITAR, *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, Laibach, 1808., v. pretisak, Ljubljana 1971

²⁷ Vuk STEFANOVIĆ [KARADŽIĆ], *Pismenica serbskoga jezika*, Beč 1814.; ISTI, *Srpski rječnik istolkovan njemačkim i latinskim riječma*, Beč 1818.

²⁸ Ljudevit GAJ, *Die Schlösser bei Krapina*, Karlovac 1826., kod: FANCEV, Dokumenti, 184-188.

²⁹ Paul Joseph SCHAFFARIK, *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Offen, 1826.,

³⁰ Ljudevit GAJ, [*Pregled hrvatske povijesti do 16. st.*], NSK, Lj. Gaj, Rukopisna zbirka, R 4701 B II 22.

³¹ Ljudevit GAJ, *Vjekopisni moj nacrtak*, kod: Velimir GAJ, *Knjižnica Gajeva*, Zagreb 1875., str. XXIV-XXVI.

ijanti književnog jezika. Naime, još kao gimnazijalac surađivao sa zagrebačkim njemačkim književno-zabavnim listom *Luna* šaljući mu kajkavske pjesme.³²

Intenzivno razdoblje Gajeva života započelo je njegovim dolaskom u Peštu krajem 1829. na studij prava. Tamo se upoznao s Jánom Kollárom, pastorom slovačke protestantske zajednice u Pešti, pjesnikom i nositeljem slavenske ideje. Preko njega je kasnije stupio u dodir i sa Šafárikom, tada ravnateljem gimnazije u Novom Sadu, kojega će opskrbljivati podacima o hrvatskoj književnosti za drugo izdanje njegova djela.³³ Gaj se s Kollárom odmah zbližio, a njihov susret bio je za obojicu plodonosan.³⁴ Gaj je u svojim sjećanjima napisao da je Kollár na ideju o slavenskoj uzajamnosti došao nakon što je od njega čuo priču o trojici slavenske braće koja su krenula iz svoje južne postojbine i osnovala rusko, poljsko i češko kraljevstvo.³⁵ Kollár je, kada je podkraj 1829. upoznao Gaja, bio u stvaralačkom naponu, zanesen slavenskom idejom, ali čini se da je priča o slavenskoj braći doista dala impuls kristalizaciji njegovih dotad nesustavnih ideja i oblikovanju nove paradigme, ideje o slavenskoj "kulturnoj uzajamnosti". To je vjerojatno točnije od Gajeve tvrdnje da je Kollár tek nakon što je čuo njegovu priču o trojici slavenske braće došao na ideju o slavenskoj uzajamnosti. Polazeći od položaja Slovaka podijeljenih između sjevernih ugarskih županija i izloženih pritisku mađarizacije, Kollár je došao do zaključka da se Slovaci mogu očuvati kao Slaveni jedino ako postanu Česi (to je stajalište zastupala struja slovačkih protestanata koji su se služili češkom Biblijom u prijevodu Husova kruga). Tu je svoju ideju zatim univerzalizirao i iznio predodžbu o Slavenima koji su u prošlosti bili jedan "narod" s jednim "jezikom", ali su se tijekom minulih stoljeća podijelili u brojna plemena i podplemena te narječja i podnarječja, a cilj je slavenskih pokreta obnoviti nekadašnje jedinstvo tako što će se raspršena slavenska plemena okupiti u četiri velika "glavna plemena" i četiri književna "narječja": rusko, poljsko, češko i srpsko. Slavenska uzajamnost ostvarivala bi se međusobnim približavanjem jezika i grafija, što bi omogućilo lakše kulturno zbližavanje slavenskih naroda. Očigledno žureći da svoju novu ideju predoči javnosti, Kollár ju je 1830. unio u opširnu bilješku u svojoj knjizi posvećenoj slavenskim imenima, dakle sasvim drugoj problematici, koja je bila pred izlaskom iz tiska.³⁶

³² V. pjesme Ljudevita GAJA, Razvezanje, Pisma od Zagorja, u: *Luna* (Zagreb) 1826., br. 11. 5. VIII. i br. 35., 28. X., objelodanjene kod: FANCEV, Dokumenti, 198-199.

³³ Usp. korespondenciju Lj. Gaj – P. J. Šafárik iz 1831.-1848. god. kod: DEŽELIĆ, Pisma dru. Ljudevitu Gaju, 175-201, 337-339.

³⁴ Nikša STANČIĆ, Ideja o "slavenskoj uzajamnosti" Jána Kollára i njezina hrvatska recepcija, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 30 (Zagreb) 1997., 65-76.

³⁵ GAJ, Vjekopisni moj nacrtak, str. XXIX.

³⁶ Ján KOLLÁR, Rozpravy o gmenách, počátkách i starožitnostech narodu slawského a geho kmenu, Budim 1830., 345.

I Gaj se, očigledno smatrajući se suautorom ideje o slavenskoj uzajamnosti, požurio tu ideju plasirati u javnost. Učinio je to u svojoj "Kratkoj osnovi" rad na kojoj je dovršio u prvoj polovici 1830. te je, kao što je već spomenuto, dobila imprimatur 22. srpnja 1830. i bila je otisnuta tijekom ljeta.³⁷ Njegova knjižica je, dakle, iz tiska izišla u isto vrijeme kad i knjiga u kojoj je Kollár iznio svoju novu ideju. U svojoj knjižici je Gaj ideju sveslavenstva ("vseslavenstvo", "Panslavismus") objasnio kao "goruču želju, da vsa narečja velikoga našega naroda, kuliko moguće je, jedno k` drugomu približiju se". A i svoju reformiranu grafiju predlagao je i Slovencima, smatrajući "da samo po jedinstveni jednakosti (u njemačkom tekstu: "nur durch einfache Gleichheit") k` cilju dospeti moremo". Ocjenjivao je, iznoseći pritom četverodijelnu klasifikaciju slavenskih jezika jednaku Kollárovej: "Samo takvim načinom smemo se nadeati, da nekda ves veliki slavenski jezik vu četvera glavna narečja skupstegnul se bude".³⁸ Gaj pritom nije imenovao ta četiri slavenska "glavna narečja", očigledno kako bi izbjegao polemiku s Kollárovim srpskim imenom za južnoslavensku skupinu, koja je prema priči o trojici braće (a ona je izražavala shvaćanje o autohtonosti Slavena na jugu) činila prvobitnu slavensku jezgru iz koje su zatim proistekli svi slavenski narodi. Kollár je tako postupio vjerojatno poznavajući dvije godine ranije (1828.) tiskano Šafárikovo djelo o podrijetlu Slavena u kojem je iznesena tvrdnja da je srpsko ime bilo prvobitno zajedničko ime za sve Slavene.³⁹ Gaj srpsko ime za južne Slavene nije mogao prihvatiti, jer je s jedne strane isticao hrvatski identitet, a s druge strane se oslanjao na hrvatsku kulturnu tradiciju koja je antičke Ilire proglašavala Slavenima.

Oblikujući svoj prijedlog grafijske reforme u "Kratkoj osnovi" Gaj se opredijelio za monografemsko načelo, ali je na izbor načina na koji će to načelo ostvariti odlučno utjecala ideja o slavenskoj kulturnoj uzajamnosti i to je u literaturi općenito prihvaćeno. Prije svega, Gaj nije želio kovati nova slova, kao što je bilo kod nekih slovenskih prijedloga koji su latiničkim slovima dodavali savinute produžetke (kao što je činio Karadžić s ćirilskim slovima), jer je želio očuvati "europsku" vrijednost latinskih slova (kao na pr. kod slova s),⁴⁰ smatrajući da se time narušava jedinstvo slavenskih latiničkih grafija, što je protivno kulturnom slavenstvu ("slovstvenomu Slavenstvu", "dem literärischen Slaventhum").⁴¹ Gaj se opredijelio za etimološko načelo, za očuvanje temeljnog slova i dodavanje takvim "eu-

³⁷ Dragutin Rakovac, Gajev prijatelj iz varaždinske gimnazije, imao je u rukama Gajevu knjižicu već u rujnu 1830. Usp. pismo D. Rakovac – Lj. Gaju, Zagreb 27. IX. 1830., DEŽELIĆ, Pisma pisana dru. Ljudevitu Gaju, 162-163.

³⁸ GAJ, Kratka osnova, 22-23.

³⁹ Pavel Josef SCHAFFARIK, *Über die Abkunft der Slawen*, Ofen 1828.

⁴⁰ GAJ, Kratka osnova, 16.

⁴¹ GAJ, Kratka osnova, 22-23.

ropejskim" slovima ("ar vendar vu Europi živemo!")⁴² znaka koji bi označavao palatalnost. Poznao je djela starije hrvatske književne produkcije i njihove grafije, ne samo one koje su rabili kajkavski već također štokavski, "šlavonski i dalmatinski pisci",⁴³ napose Vitezovića, kojega doduše u "Kratkoj osnovi" ne spominje imenom ali se očigledno na njega odnosi aluzija da piscima koji su se trudili njegovati jezik u prošlosti "plača bila je ružna nezahvalnost".⁴⁴ No, između hrvatske podjednake tradicije podslovnih (cédille) i nadslovnih (dijakritičkih) znakova za bilježenje palatalnosti Gaj se opredijelio za nadslovne, dijakritičke znakove u skladu s drugim slavenskim latiničkim grafijama, napose češkom kakvu je mogao naći u izdanju češkog pravopisa Vaclava Hanke.⁴⁵ U "Kratkoj osnovi" je to izričito objasnio. Konstatirao je da su mnogi slavonski i dalmatinski pisci na pr. slovo *c* "odzdola z`čerknũm zaznamenuvali", ali u tome ih, veli Gaj "nasledovati nemoremo", jer je želio da hrvatska grafija oblikom postigne jednakost ("jedinostličnost", "Gleichförmigkeit") s ostalim Slavenima "koji na *c* odzgora znameñe glasopremembe postavljaju"⁴⁶ No, izvorno, u autografu "Kratke osnove", nije za dijakritički znak preuzeo dvostruku kvačicu (ˇ) češke grafije već tildu (~), koju je u svojim tiskanim knjigama rabio i Kollár, ali kasnije zbog tehničkih mogućnosti tiskara na tome neće insistirati.

Gaj je, kao što je rečeno, u "Kratkoj osnovi" 1830. god. iznio misao o objedinjavanju svih Slavena u četiri književna jezika, što je podrazumijevalo i oblikovanje jedinstvenog književnog jezika za sve južne Slavene. No, svoja nastojanja je ograničio na Hrvate i Slovence, odnosno – kao što je na početku 1831. pisao Šafáriku – na južne Slavene koji pišu latinicom ("die lateinisch schreibende Südslaven"). Tada je pokušavao postići privolu kruga uglednika za svoj prijedlog da se grafija "Kratke osnove" zakonski uvede u škole u Hrvatskoj i Slavoniji. Kontaktirao je i sa svojim poznanicima iz vremena studija u Grazu, te je – kako je pisao Šafáriku – od "naših slovenskih susjeda" ("von unseren windischen Nachbarn") dobio obećanje da će njegovu reformiranu grafiju prihvatiti kod sebe čim ona bude uvedena u Hrvatskoj.⁴⁷ (Janez Bleiweis će doista tako i postupiti, te 1846. hrvatsku grafiju, "gajicu", uvesti u svoje *Novice*.) Premda je, dakle, prihvatio ideju o jedinstvenom jeziku za sve južne Slavene, očigledno rad na tome nije smatrao trenutnim zadatkom, već je to vidio tek kao daleki krajnji cilj. O tome svjedoče

⁴² GAJ, *Kratka osnova*, 16.

⁴³ GAJ, *Kratka osnova*, 10.

⁴⁴ GAJ, *Kratka osnova*, 4.

⁴⁵ Vaclav HANKA, *Pravopis česky*, Prag 1821. (drugo izdanje; treće izdanje tiskano je 1835.).

⁴⁶ GAJ, *Kratka osnova*, 10-11.

⁴⁷ Gaj – Šafáriku, nav. pismo s početka 1831., kod. DEŽELIĆ, pisma pisana dru. Ljudevitu Gaju, 337-339.

njegovi rukopisni spisi nastali oko 1830. godine, napose nenaslovljeni spis koji s obzirom na njegov sadržaj možemo nazivati „Spisom o hrvatskom jeziku i književnosti“. Taj njemački pisani spis, priložen ovom radu, pokazuje ideološku osnovicu na kojoj počivaju rješenja iz Gajeve „Kratke osnove“. Kad se sadržaj tog spisa i prijedlog iz „Kratke osnove“ promotre zajedno postaje očiglednim da Gajeve nacionalna shvaćanja, model nacionalnog standardnog jezika koji je zagovarao i grafija za jezik koju je predlagao čine jedinstveni kompleks međusobno povezanih i međusobno uvjetovanih elemenata.⁴⁸

3.

Gajev prijedlog da se za fonem *ć* uvede znak *č* iznesen u autografu „Kratke osnove“ i objašnjenje toga prijedloga prema kojem „skupglasnik *č* prehađa vno-giput vu čversti gl[as] rečenomu *č* spodoben nego naredno malo mehksi glas“ proizišao je iz Gajeve predodžbe o hrvatskom povijesnom i jezičnom identitetu te iz predodžbe o hrvatskim narječjima, povijesti hrvatskog književnog jezika i osnovici na kojoj bi trebalo graditi hrvatski nacionalni standardni jezik. Ta je svoja stajališta Gaj u Spisu o hrvatskom jeziku i književnosti, nastalom na početku 1831., iznio na način kako je to činio i u drugim svojim rukopisnim i nikad neobjavljenim spisima iz razdoblja do 1835. god., tj. polemizirajući sa suvremenim jezično-nacionalnim koncepcijama koje su bile element integracijskih ideologija nacionalnih pokreta kod slavenskih naroda u Habsburškoj monarhiji. Te su ideologije izgrađivane u skladu s jezičnim shvaćanjem nacije, a jezično-nacionalne klasifikacije koje je proizvodila suvremena slavistika, često stavljane u funkciju nacionalnih integracijskih ideologija, dijelile su hrvatski nacionalni integracijski prostor između slovenskog i srpskog jezika i time nisu mogle poslužiti kao element hrvatske nacionalne integracijske ideologije koja bi hrvatski nacionalni identitet temeljila na jezičnom identitetu. U svom spisu Gaj se obračunao s Kopitarovim tvrdnjama da je „hrvatsko“ narječje, tj. kajkavsko narječje sjeverozapadne Hrvatske, dio slovenskog jezika, a zatim sa Šafárikom koji je u svom djelu „Geschichte der slawischen Sprache und Literatur“ stanovnike Dalmacije, Dubrovnika, Bosne i Slavonije nazivao Srbima zapadnog obreda ili katoličkim Slavo-Srbima („Serben abendländischen Ritus“, „katholische Slawo-Serben“), smatrajući ipak da su oni s Hrvatima na Savi i Kupi („Kroaten an der Save und Kulpa“) jezikom srodni a povijesno i književno toliko povezani da ih je u prikazu teško razdvojiti. (Zbog toga ih je Šafárik u svojoj knjizi doista zajedno i prikazao u zasebnom poglavlju.)⁴⁹

⁴⁸ O spisu v. bilj. 1 priloga na kraju ovog rada.

⁴⁹ SCHAFFARIK, Geschichte der slawischen Sprache und Literatur, v. poglavlje „Geschichte der Sprache und Literatur der katholischen Slawo-Serben (Dalmatier, Bosnier, Slawonier) und Kroaten“ u koj je uključio i Dubrovnik, 226-254.

Gaj u svom spisu polazi od predodžbe o jedinstvenom slavenskom jeziku i o južnoslavenskom narječju ("Dialekt") koje se dijeli na tri podnarječja ("Unterdialekte"): slovensko, srpsko i hrvatsko. Poriče da je hrvatsko podnarječje samo varijetet ("Varietät") slovenskog ("wendische") podnarječja, slovenski i hrvatski smatra dvama jezicima, te iznosi gramatičke i leksičke argumente u prilog individualnosti hrvatskog jezika, odnosno njegove različitosti od slovenskog. Pritom napose kao obilježje hrvatskog jezika ističe tvrdi izvorni slavenski dočetak -l ("das harte echtslavische l") "in praeteritis" i na završetku drugih riječi. (Taj oblik "u prošastom vriemenu" Vjekoslav Babukić je 1833. zagovarao u pismu svom bivšem profesoru Franikiću, a zadržao ga je za "pridavno ime prošastoga vriemena" i u svojoj gramatici iz 1836.)⁵⁰

Gaj smatra da je postojao "temeljni oblik" ("Grundform") hrvatskog jezika koji su Hrvati donijeli sa sobom prilikom doseljenja, ali da se tijekom vremena taj jezik podijelio u tri narječja (varijeteta). (Gaj, dakako, još ne rabi današnje nazive za hrvatska narječja – štokavsko, kajkavsko, čakavsko – koje je tek kasnije uveo Antun Mažuranić.) Prvo narječje, koje je ostalo najbliže hrvatskom "temeljnem jeziku" prema Gaju je narječje civilne Hrvatske (Provinzialkroatien) i Međimurja tj., današnjom terminologijom, kajkavsko narječje. Drugo obuhvaća Hrvatsku vojnu krajinu, dijelove Slavonije i Dalmacije, "Tursku Hrvatsku" (Bosnu od Une do Vrbasa), susjedne dijelove Bosne (tj. istočno od Vrbasa), Hrvatsko primorje i Istru, a obilježeno je utjecajem talijanskog i srpskog jezika (tj. štokavskog narječja) i manje je ili više ("mehr oder weniger") blisko srpskom jeziku. Tim varijetetom Gaj je obuhvatio čakavsko narječje i narječje Hrvata štokavaca. Treće narječje je zapravo mala "nijansa" ("Nuance") Hrvata u Ugarskoj i Austriji ("Waßerkroaten").

Hrvatski književni jezik ("Schriftsprache"), razlikujući ga od organskih govora, Gaj povijesno dijeli u tri varijeteta. Najstariji prema Gaju je južni hrvatski ("Kroatisch-südliche") koji je pod utjecajem talijanskog postao mekši ("mehr milde") od onog u civilnoj Hrvatskoj, ali ga ne smatra homogenim, jer je jezik djela 16. i 17. st. koja spominje temeljen na različitim hrvatskim narječjima. Gaj je bio sklon u taj varijetet uvrstiti i djela Hrvata štokavaca iz Dalmacije, Dubrovnika, Bosne i Slavonije. Drugi je jezik Pavla Rittera Vitezovića, za koji Gaj smatra da je u sebi objedinio najbolje osobine svih hrvatskih narječja (to znači narječja civilne Hrvatske, tj. kajkavskog, i narječja na koje su prema Gaju utjecali talijanski i srpski jezik, tj. čakavskog i narječja Hrvata štokavaca), pa je uključivao i neke oblike iz susjednih jezika (dual iz slovenskog). Treći je suvremeni jezik civilne Hrvatske,

⁵⁰ V. Babukić – I. K. Franikiću, Zagreb 1833, kod: Tadija SMIČIKLAS, Život i djela Vjekoslava Babukića, u: *Izvjeste o kr. velikoj gimnaziji u Zagrebu koncem školske godine 1875/6.*, Zagreb 1876., 60; Vjekoslav BABUKIĆ, Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskog, *Danica* 2, 1836., br. 13, 26. III. Babukić je dodao napomenu da „večja stran Illirah okretje al na ao (ili pokratfuje zarad blagoglasja ao na o)“.

tj. književni jezik na kajkavskoj osnovici. Premda je ostao najbliži hrvatskom "temeljnomo jeziku", Gaj smatra da je upravo zbog svoje zatvorenosti postao neizražajan, "drven" ("hölzern") i nepokretan ("lahm").

Gaj se posebno osvrnuo na jezik Hrvata štokavaca, tj. stanovništva koje je Šafárik nazivao katoličkim Slavo-Srbima. Gaj nije htio prihvatiti njihovo srpsko nacionalno i jezično denominiranje. Smatrao ih je Hrvatima na čiji jezik je, nakon što su došli u dodir sa Srbima koji su doselili u vrijeme osmanskih osvajanja, znatno utjecao srpski jezik. No, jezik književnosti katolika štokavaca nije želio nazivati "slavo-srpskim" ("Slawo-Serbisch") poput Schafárika, već je smatrao da je to srpski i hrvatski jezik, tj. "srpsko-hrvatski" (Serbisch-Kroatisch)⁵¹ koji se doduše od srpskog razlikuje samo nekim ostatcima hrvatskog ("durch kroatische Remanenzen"). Dapače smatrao je da bi ga se moglo uvrstiti u prvu, najstariju skupinu hrvatskih književnih varijeteta, tj. onu koja, kao što je rečeno, po njegovu shvaćanju nije bila homogena već su u njoj bili zastupljeni različiti književni varijeteti.

Gaj je svoj spis pisao kao znanstvenu raspravu, te nije želio izričito tvrditi da su štokavci katolici Hrvati i da je njihov jezik narječje hrvatskog jezika, već je uljudno doveo u pitanje Šafarikovo stajalište o njihovoj srpskoj etničkoj pripadnosti i o njihovom jeziku kao srpskom jeziku. Ohrabren Šafarikovom izjavom o bliskoj jezičnoj srodnosti "Srba zapadnog obreda" i "Hrvata na Savi i Kupi", te njihovoj povijesnoj i kulturnoj povezanosti, zbog čega je njihovu povijest te povijest njihova jezika i književnosti Šafárik i prikazao zajedno, u jednom poglavlju svoje knjige, Gaj je izjavio da će podatci o migracijama pokazati koliko su doista katolički stanovnici ("katholische Einwohner") Dalmacije, Dubrovnika, Bosne i Slavonije povijesno različiti od Hrvata. Zbog toga je nakon te konstatacije u svom spisu započeo pisati prikaz povijesti Hrvata i Srba od njihova doseljenja. Pritom je polazio od predodžbe da na prostoru Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Dubrovnika i Bosne žive Hrvati i Srbi, dva doduše srodna ali jezično različita slavenska "podplemena". No, povijesni prikaz, koji je očigledno trebao dokazati da su Šafarikovi "Srbi zapadnog obreda" zapravo Hrvati i da njihov književni jezik pripada prvom, najstarijem hrvatskom književnom varijetetu, Gaj je doveo do početka 9. stoljeća, a tekst prekinut u pola rečenice nikad nije nastavio pisati.

Gaj je, dakle, u ovom spisu iznio vlastitu klasifikaciju južnoslavenskih jezika i naroda. Dokazivao je, nasuprot klasifikacijama slavističkih autoriteta, da postoji zasebni hrvatski jezik ("temeljni jezik") različit od slovenskog i srpskog i da su (što je u skladu sa jezično utemeljenim modelom nacionalne ideologije) Hrvati zbog toga zasebna nacionalna individualnost. Hrvatski jezik dijelio je praktički u dva

⁵¹ U već navedenom pismu Šafáriku s početka 1831. Gaj je smatrao da suvremeni kajkavski pisac Tomáš Mikloušić griješi kada hrvatskim naziva jezik koji je zapravo „Serbo-kroatisch (dalmatisch-slavonisch-bosnisch)“

narječja, jedno koje bismo mogli identificirati kao kajkavsko (koje je smatrao najbližim nekadašnjem hrvatskom "temeljnem jeziku") i drugo u koje je objedinjavao čakavštinu i govor Hrvata štokavaca, te je Hrvatima smatrao (današnjom terminologijom rečeno) kajkavce, čakavce i štokavce katolike. Razlikovao je pritom organski govor od hrvatskih "književnih varijeteta", jezika književnosti od 16. st. do njegova vremena zasnovanih na različitim narječjima.

Gajeva razmatranja iznesena u ovom spisu imala su cilj afirmirati hrvatski jezični i time nacionalni identitet, te iznijeti argumente u prilog određenog prijedloga o osnovici na kojoj bi trebalo zasnovati suvremeni hrvatski standardni jezik. U svom spisu Gaj je odbacio mogućnost da to bude postojeći književni jezik na kajkavskoj osnovici. Njegovu dijalekatsku osnovicu smatrao je doduše najbližom nekadašnjem hrvatskom "temeljnem jeziku", te je smatrao da ona treba postati jednim od temelja ("Grund") hrvatskog standardnog jezika, ali je ocjenjivao da je suvremeni kajkavski književni varijetet nedovoljno izražajan i tvrd, čak nedovoljno gibak za elegantnu konverzaciju ("für die feinere Conversation zu wenig geschmeidig"). Jezik Hrvata štokavaca, pa i dubrovačke književnosti koju će od 1835. afirmirati kao osnovicu "ilirskog" jezika, ne uzima tada u obzir kao moguću osnovicu hrvatskog standardnog jezika, premda ga smatra jednim od hrvatskih povijesnih književnih varijeteta. Gaj se opredijelio za jezik Vitezovića (tj. za jezik zasnovan na kajkavsko-čakavskoj mješavini uz primjese štokavštine), za koji je ocjenjivao da među hrvatskim književnim varijetetima, tj. u povijesti hrvatskog književnog jezika, čini zaseban odjeljak ("besondere" ili "eigene Abtheilung").

Takvu ocjenu Vitezovićevu jeziku Gaj je dao zbog toga što je smatrao da je on najbolje od svih hrvatskih književnih varijeteta izgrađen prema načelima kulturnog sveslavenstva, jer uključuje elemente svih hrvatskih narječja, pa i jezika susjednih naroda (slovenskog te srpskog preko jezika Hrvata štokavaca), zbog čega je Hrvatima izvan kajkavske Hrvatske i pripadnicima srodnih naroda ("den Stammverwandten") razumljiviji od bilo kojeg drugog hrvatskog književnog varijeteta. Smatrao je da zbog toga, kao i zbog njegove gramatičke pravilnosti, Vitezovićev jezik treba uzeti kao model odnosno uzor ("Muster") za oblikovanje hrvatskog književnog (zapravo standardnog) jezika, kao uzor za oblikovanje "svehrvatskog književnog jezika" ("einer pankroatischen Schriftsprache"). Vitezovićev jezik je, dakle, prema Gajevu shvaćanju mogao najbolje ispuniti zahtjeve slavenske kulturne uzajamnosti u oba smjera, u ujedinjavanju Hrvata u jednom standardnom jeziku, te u kulturnom približavanju Hrvata ostalim slavenskim narodima. Gaj je, zagovarajući Vitezovićev jezik kao osnovicu hrvatskog standardnog jezika, slijedio tradiciju "ozaljskog kruga", skupine pisaca koja se u 17. st. kupila oko Zrinskih i Frankopana i koja je razvijala tip hibridnog jezika sastavljenog od elemenata svih triju hrvatskih narječja, što je zatim nastavljaio i Vitezović.⁵²

Vitezovićev jezik bio bi, prema Gajevim riječima, "svehrvatski jezik", književni jezik za sve Hrvate civilne, vojne i Turske Hrvatske, Primorja i Istre te za Hrvate u Ugarskoj i Austriji ("die Schriftsprache für alle Kroaten in Porovinzial- Militär- und Türkisch-Kroatien, im Küstenland und Istrien ferner durch Ungarn von der Drawe ununterbrochen bis auf die Thore Wiens"). Gaj ne spominje Hrvate Slavonije, Dalmacije, Dubrovnika i Bosne (od Vrbasa do Drine), ali odmah nakon navedenog citata započinje s izlaganjem kojim je porekao njihovu pripadnost "katoličkim Slavo-Srbima" i jezik njihove književnosti, smatrajući ga hrvatskim i srpskim, uvrstio među hrvatske književne varijetete. Može se pretpostaviti (premda ne i pouzdano dokazati) da je zaključak nedovršenog Gajevog povijesnog prikaza trebao dovesti do zaključka da i oni prema načelu slavenske kulturne uzajamnosti trebaju prihvatiti "svehrvatski" standardni jezik oblikovan prema modelu Vitezovićeve jezika koji je sadržavao i primjese štokavštine, koji bi doista tek tada mogao biti „svehrvatski jezik”.⁵³

Dakle, jezik za koji je Gaj 1830. oblikovao svoju grafiju nije bio kajkavski književni jezik, već Vitezovićev model književnog jezika, jezik fonološka struktura kojega je sadržavala i fonem *ć*, za koji je i Gaj u autografu "Kratke osnove" predvidio grafem *ċ*. Preformuliranjem odlomka o tom grafemu u tiskanoj knjižici (što je bio taktički uzmak kako prijedlog ne bi izazvao prevelik otpor u kajkavskoj sredini) automatski je reforma bila ograničena na kajkavski književni jezik (i slovenski), ali Gaj sam grafem *ċ* nije iz "Kratke osnove" ispustio, jer inače ne bi mogao i dalje pozivati i "bližne brate naše" Slavonce i Dalmatince da prihvate njegovu reformiranu grafiju.

II. NACIJA, JEZIK, PISMO I GAJEV ČLANAK "PRAVOPISZ" (1835.)

God. 1835. Gaj je u br. 10. *Danicze horvatszke, slavonzke y dalmatinzke* od 14. ožujka počeo tiskati svoj članak "Pravopisz" u kojem je iznio modificirani prijedlog grafijske reforma iz svoje "Kratke osnove".⁵⁴ No, između "Kratke osnove" i članka "Pravopisz" proteklo je gotovo pet godina tijekom kojih je Gaj evoluirao u svojim shvaćanjima. God. 1831. Gaj se po završetku studija vratio u Hrvatsku, najprije kući u Krapinu, a zatim od početka 1832. boravi između Zagreba i Krapine.

⁵² Josip VONČINA, Jezični razvoj ozaljskoga kruga. *Filologija* 7 (Zagreb) 1973., 203-237; ISTI, *Jezično-povijesne rasprave*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1979., 197-212; MOGUŠ, Povijest hrvatskoga književnoga jezika, 80-92.

⁵³ Kod: STANČIĆ, Gajeva klasifikacija, 97, iznesena je ocjena da Gaj hrvatski standardni jezik zasnovan na modelu Vitezovićeve jezika nije namijenio i Hrvatima štokavcima.

⁵⁴ Ljudevit GAY, Pravopisz, *Danicza horvatzka, slavonzka y dalmatinzka*, 1835., br. 10, 14. III. – br. 12, 28. III.

ne, s putovanjima do Beča i 1834. do Praga i do Leipziga gdje je doktorirao. Njegova "Kratka osnova" donijela mu je slavu među prijateljima i znancima s kojima je redovito pismeno i tijekom praznika sobno kontaktirao, a pri dolasku u Zagreb dočekan je kao središnja osoba kruga mladih ljudi koji su svojim djelovanjem počinjali stvarati preporodno ozračje. Ugled mu je napose porastao kada ga je Ján Kollár 1832. u svom spjevu "Slávy dcera" uvrstio u slavenski panteon.⁵⁵ Gaj je postao središnja osoba toga kruga, te od tada ne djeluje sam, što napose nije ni mogao kada se odlučio pokrenuti politički i književno-zabavni list. Krug mladih ljudi živo je raspravljao o tome kako Hrvatsku obraniti od mađarskog pritiska i što učiniti na političkom i kulturnom polju kako bi Hrvatska – riječima Pavla Štoosa iz 1831. – "znova živet počela".⁵⁶ Gajeve ideje ponekad su se razlikovale od ideja koje su iznosili pripadnici toga kruga, ali je Gaj – kako što je i u dugim prilikama postupao – znao od svojih namisli odstupiti i prihvatiti stajalište drugih ako je ocijenio da ono pridonosi cilju kojem je težio, premda je uvijek zadržao samostalnost u nastupu.

U tom razdoblju je u prvi plan političkog života istupio grof Janko Drašković svojim nastupom u Saboru u studenom 1832. i svojim spisom "Disertatia iliti razgovor darovan gospodi poklisarom", tiskanim uoči saborskih zasjedanja, u kojem je iznio politički, nacionalni i kulturni program na osnovi kojega je i izabran za hrvatskog nuncija u Ugarskom saboru.⁵⁷ Zasjedanje Sabora, na kojem je plemstvo prvi put prihvatilo program veće samostalnosti Hrvatske od Ugarske i napose Draškovićeve istup ostavili su snažan dojam na mlade ljude Gajeve kruga. Tako se Fran Kurelac 1833. sjećao da mu je Babukić pripovijedao "kakosu Poglavice i poklisari naši hrabro i liepo o sačuvanju starinskih pravic u zadnjoj skupštini besedili".⁵⁸ Gaj se u vrijeme toga saborskog zasjedanja spremao na put u Beč, kamo je i otputovao krajem 1832. god., gdje je želio požuriti izdavanje dozvole za izdavanje *Novina*. I Gaja se dojmila Draškovićeve "Disertacija", napose njegova nacionalna i povijesna koncepcija, te je u svojim bilješkama zabilježio da se želi naći "z-Drashkovichem zaradi historie",⁵⁹ ali ga je dijelom i uznemirila. U Požunu (Bratislavi), kamo je navraćao iz nedalekog Beča, Gaj je Draškovića i upoznao preko svojih prijatelja, mladih plemića koji su u Požunu boravili kao "jurati", pratitelji

⁵⁵ Ján KOLLÁR, *Slávy dcera* I., Pešta 1832., sonet 456 (knjiga nije paginirana).

⁵⁶ Pavao STOOSZ, *Nut novo leto! Mati sin zorja*, kod: FANCEV, Dokumenti, 255-26. Pjesma je poznatija pod naslovom "Kip domovine vu pochetku leta 1831." pod kojim je tiskana u *Danici* 1835., br. 3. od 24. I.

⁵⁷ [Janko DRAŠKOVIĆ], *Disertatia iliti razgovor darovan gospodi poklisarom*, Karlovac 1832. (v. pretisak Karlovac: Ogranak Matice hrvatske, 1991).

⁵⁸ F. Kurelac – V. Babukiću, 1833., kod. SMIČIKLAS, *Život i djela Vjekoslava Babukića*, 62-63.

⁵⁹ Ljudevit GAJ, *Posli vsakojachki*, rkp., NSK, Lj. Gaj, Rukopisna zbirka, 4701 B I 3.

hrvatskih zastupnika u Ugarskom saboru. Dapače se zbližio s Draškovićem koji će postati pokrovitelj te skupine mladih, još društveno neetabliranih ljudi.

Draškovićev ideološki sustav razlikovao se od Gajeve, ali je na Gaja vjerojatno utjecalo njegovo shvaćanje o opsegu hrvatskog etnikuma. Drašković je doduše iznio predodžbu o "Iliriji velikoj" (o "Kraljevstvu iliričkom" kao političkom teritoriju) koja uz Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju obuhvaća slovenske zemlje i Bosnu, ali je stanovnike tih teritorija, uključujući i pravoslavne, nazivao "Slavo-Hervatima".⁶⁰ Gaj je za svoga boravka u Beču do kraja lipnja 1833. napisao još jedan od spisa karakterističnih za to razdoblje, u kojem je iznio predodžbu gotovo identičnu Draškovićevoj. U njemu, naime, nije više kao u ranijim spisima priznavao slovenski etnički i jezični identitet. Iznio je povijesnu predodžbu o Hrvatima koji su prilikom doseljenja naselili iste prostore koje je Drašković nazivao Ilirijom velikom, slovenski jezik smatrao je varijetatom hrvatskog jezika iskvarenim pod utjecajem njemačkog jezika i očekivao da se Slovenci vrate svom hrvatskom identitetu.⁶¹ Tu je predodžbu Gaj iznio i u svojoj pjesmi "Još Horvatska ni propala" nastaloj 1832-33., u predodžbi o kolu u kojem su ponovno okupljeni "vsi Horvati stare države", tj. uz Hrvate kajkavske Hrvatske također "Krajnci, Štajer, Gorotanci i Slavonija // Skup Bošnjaci, Istrijanci ter Dalmacija".⁶² Gaj je tu predodžbu iznio u lipnju 1835. i u svom pozivu na pretplatu za drugo godišće *Novina i Danice*, kada je u među južne Slavene ubrojio samo Hrvate i Srbe.⁶³ Nakon toga je ipak odustao od iznošenja takve predodžbe u javnosti, premda je intimno uz nju us trajao do kraja života.⁶⁴

Gaja je vjerojatno oneraspoložilo to što je Drašković u "Disertaciji" zapravo iznio vlastiti prijedlog grafijske reforme. Svoju grafiju Drašković je, kako je sam napisao, "iz starih knjigah sloxio y popravio". Ona je Gaju bila sasvim neprihvatljiva, ne samo zbog toga što je ignorirala njegove prijedloge, već i zbog toga što se nije zasnivala ni na kakvom jedinstvenom načelu. Gaja je mogla oneraspoložiti i činjenica što je Drašković svoj programatski spis napisao na štokavštini, premda s primjesama ostalih narječja i s osloncem na starija hrvatska leksikografska djela

⁶⁰ DRAŠKOVIĆ, Disertatia, 3, 8, 22.

⁶¹ Usp Gajev spis *Ein Fragewort über Croatien im Anfange des neunten Jahrhunderts* objavljen kod: Nikša STANČIĆ, Svehrvatska ideja Ljudevita Gaja: slika hrvatske povijesti ranog srednjeg vijeka u ideologiji pripremnog razdoblja Hrvatskog narodnog preporoda (iz rukopisne ostavštine Ljudevita Gaja), *Starine* 62 (Zagreb: HAZU), 2004., 99-133.

⁶² Kritičko izdanje Gajeve pjesme „Još Horvatska ni propala v. kod: Nikša STANČIĆ, *Gajeva „Još Horvatska ni propala“ iz 1832-33. Ideologija Ljudevita Gaja u pripremnom razdoblju Hrvatskog narodnog preporoda*, Zagreb: Globus – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1989., 39-49.

⁶³ Ljudevit GAJ, Oglas, *Danica* 1835., br. 22, 6. VI.

⁶⁴ Gjuro DEŽELIĆ, Gaj o sebi (Bilježke iz 1861. Svršetak), *Dragoljub ili upisni kalendar*, Zagreb 1908., 11, 12.

(na "stare riechoslovnike"). Načelo je u osnovi bilo vitezovićevo koje je i Gaj zagovarao, ali s osnovicom na štokavskom narječju. No, Gaja je vjerojatno na razmišljanje potaknulo Draškovićevo objašnjenje da se za takav jezik odlučio ne samo zbog toga što je on bio "u starij doba" u uporabi više nego u njegovo vrijeme, nego i zbog toga što je on "y nai hodnii (tj. najuobičajeniji; N.S.) u Slavo-Hervatih kao narodu nasih kraljevina" te ga "Slavonaz, kraisni Hervat, Primoraz, Prikupnik, Dalmatinaz, Bosanaz, Zernogoraz [...] jednako govore". Dapače, Drašković je istaknuo opću tendenciju prihvaćanja štokavštine od strane neštokavaca, ističući pritom svoj vlastiti primjer ("kao i ja koi u Zagrebu rodjen jesam").⁶⁵

No, Gaj se u Beču upoznao i sastajao s Jernejem Kopitarom, kustosom Dvorske biblioteke i cenzorom za slavenske knjige, te s Vukom Stefanovićem Karadžićem, a upoznao se i sa Šafárikom za njegova boravka u Beču na putu prema Pragu gdje je preuzeo dužnost glavnog bibliotekara sveučilišne knjižnice.⁶⁶ Sasvim je sigurno Gaj s Kopitarom i Šafárikom, tim slavističkim autoritetima, te s Karadžićem, reformatorom srpskog jezika i srpske ćirilice, razgovarao o problemima hrvatskog standardnog jezika i hrvatske grafije. Vjerojatno je više slušao nego iznosio svoja stajališta koja se nisu slagala s njihovima, tražeći konačno rješenje problema koji su ga zaokupljali u očekivanju dozvole za početak izlaženja *Novina* i *Danice*. Iz razgovora s njima mogao je vjerojatno shvatiti da se standardni jezik ne može graditi na hibridnom jeziku koji je dotad zagovarao, a vjerojatno je s Karadžićem razgovarao i o načelima kojima se on vodio pri reformi srpske ćirilice.

Nakon audijencije kod vladara u Beču u svibnju 1833. Gaj je opravdano mogao očekivati povoljno rješenje svoga zahtjeva za pokretanje glasila, te se krajem lipnja vratio u Zagreb, gdje se u njegovu krugu intenzivno raspravljalo o problemu jezika i grafije, tj. kojim jezikom i grafijom tiskati *Novine* i *Danicu*. Šafárikova i Karadžićeva djela čitali su i članovi te skupine, napose budući pisac prve gramatike Babukić koji je učio i pisati ćirilicom.⁶⁷ I među njima je prevladala opća tendencija okretanja većinskoj štokavštini koju je osjećao Drašković, a ona je bila pojačana idejom o slavenskoj uzajamnosti kojom ih je, kako je to kasnije, nad Gajevim grobom izrekao Fran Kurelac, upravo Gaj najviše "okadio".⁶⁸ I Gaj je postao svjestan da bi izgradnja hrvatskog hibridnog standardnog jezika prema modelu Vitezoviće-va jezika predugo trajala i da bi u međuvremenu moglo doći do razdvajanja kaj-

⁶⁵ Drašković, *Disertatia*, 3-4.

⁶⁶ Josip HORVAT, *Ljudevit Gaj. Njegov život, njegovo doba*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1975., 85.

⁶⁷ SMIČIKLAS, *Život i djela Vjekoslava Babukića*, 10.

⁶⁸ Fran KURELAC, *Slova nad grobom Ljudevita Gaja*, Zagreb 1872., 5. Usp. pretisak u seriji *Cymelia croatica*, Izdanja Međunarodnog slavističkog centra SR Hrvatske, Biblioteka pretisaka, sv. 4, Zagreb 1989.

kavske civilne Hrvatske i ostalih hrvatskih zemalja u standardnom jeziku, što je bilo za njega i čitavu skupinu neprihvatljivo. Upravo je 1832. njihov vršnjak Ivan Derkos u svojoj filološkoj raspravi, tiskanoj pod alegorijskim naslovom "Genius patriae super dormientibus suis filiis", izjavio da "nijedan Hrvat" (nemo Croatarum) neće prihvatiti da se "tri ujedinjena kraljevstava" (regna tria unita) podijele između dva književna jezika, što bi bila posljedica prihvatanja Šafárikove klasifikacije.⁶⁹ Zbog toga je prihvatanje ideje o rješavanju problema hrvatskog standardnog jezika preko oblikovanja "ilirskog" jezika, tj. jezika za sve južne Slavene, omogućavalo da se prebriše jezična granica koju su slavističke klasifikacije povlačile preko prostora koji je Gaj osjećao kao hrvatski nacionalni integracijski prostor. No, jezik zasnovan na Vitezovićevu modelu nije mogao postati osnovicom za standardni jezik namijenjen svim južnim Slavenima. Prihvaćajući štokavsko narječje kao osnovicu "ilirskog" jezika Gaj i njegova skupina (kao na svoj način i Drašković) nisu kao njegov izvor prihvatili govor puka (kako što je to za srpski jezik učinio Karadžić oslanjajući se na standard narodne pjesme), već jezik hrvatske štokavske književne tradicije, napose dubrovačke književnosti. Gaj je ustrajao i na uključivanju u taj jezik elemenata svih hrvatskih ("ilirskih") narječja, te je – kad je najavljivao prijelaz *Novina* i *Danice* na standardni jezik zasnovan na štokavskom narječju – prispodabljavajući "ilirski" jezik s "velikim vrtom" u kojem "imade svagdi prekrasnoga cvitja" poručivao: "saberimo sve što je najbolje u jedan vënac".⁷⁰

Gaj je, dakle, odustao od svoje ideje o oblikovanju zasebnog hrvatskog standardnog jezika na vitezovićevskom jezičnom modelu, ali je prihvaćajući jedno, štokavsko narječje kao osnovicu standardnog jezika zadržao misao o njegovu utemeljenju na jeziku hrvatske književne tradicije te načelo uključivanja u nj elemenata svih hrvatskih ("ilirskih") narječja. Odustao je od oblikovanja zasebnog hrvatskog standardnog jezika na zamišljenom etapnom putu prema oblikovanju jezika za sve južne Slavene, ali je time na drugačiji način omogućio da se Hrvati ujedine u jednom jeziku. Bio je to još jedan Gajev uzmak kako bi na drugačiji način ostvario iste ciljeve.

Gajeva grafija „Kratke osnove“ (s rješenjem i za bilježenje fonema *č*) odgovarala je i fonološkom sustavu standardnog jezika zasnovanog na štokavskoj osnovici. No, Gaj je morao s razočarenjem primiti nepovoljnu Šafárikovu reakciju na unificirani način bilježenja svih palatala (dijakritički znak iznad temeljnih slova)

⁶⁹ Joannes DERKOOSZ, *Genius patriae super dormientibus suis filiis*, Zagreb 1832., kod: FANCEV, Dokumenti, 291.

⁷⁰ Ljudevit GAJ, 1836. Proglas, *Danica ilirska*, 1836., pretisak ("Proglas" je tiskan kao letak 1835., a u pretisku je priložen na početku 1836. godišta i dijelom se razlikuje od teksta tiskanog u *Danici* 1835., br. 48. od 5. XII.).

koji je on predložio, tim prije što je oblikujući svoj prijedlog bio u neprestanom dodiru s Kollárom i imao je njegovu podršku. Manje je bilo važno što je Šafárik u svom pismu Gaju od 7. travnja 1831. smatrao da će se zbog velikog broja slova s kvačicom mnogi “nakostriješiti” (“sich [...] strauben werden”). Šafárik je, naime, prihvatio samo Gajeve grafeme *č, š, ž* smatrajući ih znakovima za jednostavne suglasnike koji nastaju jednostavnom promjenom (na pr. glasa *k* u glas *č*), te je smatrao opravdanim njihovo bilježenje jednim grafemom. Gaj je u “Kratkoj osnovi” smatrao da i fonemi *ć, dž, đ, lj, nj* nastaju na isti takav način, tj. umekšanjem temeljnog samoglasnika koji time “prehaja”, “prehađa” odnosno “premeña se vu mehki glas”. No, Šafárik se odlučno suprotstavio grafemima *ĉ, đ, ĭ, ñ*. Priznavao je da i ti glasovi kod nekih Slavena (“im Munde einiger Slawen”) imaju obilježje jednostavnih glasova (tj. onako kako ih je Gaj osjećao u hrvatskom jeziku), ali ne i kod svih Slavena. Smatrao je da ti glasovi nastaju spajanjem s glasom *j*, ali da kod mnogih slavenskih “plemena” do toga spajanja nije došlo, te se kod njih umjesto jednog glasa, na pr. *đ*, odvojeno čuju dva glasa, *d* i *j*. Smatrao je da glas *j* na tom mjestu dolazi od staroslavenskog *i*, koji “aficira” prethodni suglasnik i mijenja njegov izgovor, ali pritom sam ne nestaje sasvim.⁷¹ Šafárik je, dakle, hrvatsku grafiju ocjenjivao stavljajući je u opći slavenski kontekst i Gaj, polazeći i sam sa stajališta slavenske kulturne uzajamnosti, nije mogao ne uvažiti njegove argumente, tim prije što ih je Šafárik iznosio sa stajališta slavističke znanosti. No, postavljalo se pitanje kakve znakove uvesti umjesto onih s kojima se Šafárik, tada vrhunski slavistički autoritet, nije slagao.

Nakon što su se Gaj i njegov krug odlučili za štokavsku osnovicu standardnog jezika, bilo je prirodno da su proučili i već postojeći, premda ćirilski, sustav koji je Karadžić stvorio za srpski jezik temeljeći ga na istoj dijalekatskoj osnovici. Gaj je poznao njegova djela jednako kao i pripadnici njegov kruga, napose Babukić, a i sam je kontaktirao s Karadžićem za vrijeme svog boravka u Beču u prvoj polovici 1833. Kod Karadžića, u ćirilskoj grafiji kako ju je konačno oblikovao u svom “Srpskom rječniku” iz 1818. uz Kopitarovu podršku, našao je za palatale sljedeća rješenja:

ч, ĥ, ħ, ц, љ, њ, ш, ж

Karadžićeva ćirilica je dosljedno monografemska, jednako kao i latinica Gajeve “Kratke osnove”, ali su od Karadžićevih grafema za palatale Šafárikove kriterije zadovoljavala samo tri, *ч, ш, ж*, jednako kao i od Gajevih samo *č, š, ž*. Grafemi *ħ, ħ, љ, њ* nisu odgovarali Šafárikovim kriterijima, jednako kao ni Gajevi grafemi *ĉ*,

⁷¹ P. J. Šafárik – Lj. Gaju, Novi Sad 7. IV. 1831., kod. DEŽELIĆ, Pisma pisana dru. Ljudevitu Gaju, 178-180.

đ, ġ, ĩ, ñ. Šafárik je, uostalom, u tablici s pregledom slavenskih alfabeti u svojoj knjizi "Geschichte der slawischen Sprache und Literatur" naveo sva slova ruske i srpske ćirilice, uključujući i slova stare ćirilice za koja je konstatirao da više nisu u uporabi, ali nije naveo nijedan od novih grafema koje je uveo Karadžić tj. upravo slova *ћ, љ, њ, њ, њ*.⁷² Nije to učinio premda je svoju knjigu tiskao (1826.) osam godina nakon što je (1818.) Karadžić tiskao svoj "Srpski rječnik". Karadžićev grafijski sustav, s kojim se Šafárik očigledno nije slagao i koji još nije ni bio općenito prihvaćen u srpskoj sredini, nije Gaju i njegovu krugu mogao biti inspiracija u potrazi za novim rješenjima.

No, Gaj je mogao uočiti da se Karadžić na početku svog reformskog djelovanja služio grafijskim sustavom Save Mrkalja koji je zadovoljavao Šafárikove kriterije. Mrkalj, hrvatski Srbin iz Vojne krajine (1. Banske pukovnije), polaznik Klirikalne škole u Plaškom, zatim učenik Zagrebačke gimnazije i nakon toga Kraljevske akademije, kasnije kaluđer u manastiru Gomirje, svoj prijedlog reforme srpske ćirilice objavio je 1810. u knjizi "Salo debeloga jera libo azbukoprotres".⁷³ No, naišao je na oštar otpor crkvene hijerarhije, iza njega nije stajao moćni politički promotor kakvog je Karadžić stekao u Kopitaru, te se 1817. u duševnoj krizi odrekao svog prijedloga. Mrkalj je iščistio staru ćirilicu od suvišnih slova, a od grafema za palatale zadržao je *ч, ш, ж*, dok je za označavanje ostalih palatala zadržao uz temeljni grafem znak *ь* ("tanko jer"), tj. znak umekšanja bez glasovne vrijednosti. Tako je foneme *ć, đ, lj, nj* bilježio *mb, db, lb, nb*, Pritom je napomenuo da za fonem *ć* "ot nekoliko vremena" (zapravo od Dositeja Obradovića) postoji grafem *ћ*. Mrkaljev cilj bio je učiniti prvi korak u reformi ćirilice, zadržati iz stare ćirilice onoliko slova koliko je potrebno fonološkom sustavu srpskog jezika, ali je smatrao da bi je trebalo zasnovati na dosljednom monografemskom načelu i za digrame *db, lb, nb* iznaći jedan znak, kao što je za *mb* stvoren znak *ћ*. No, sam nije iznio nikakav prijedlog.

I Karadžić se na početku svog djelovanja oslonio na prijedloge Save Mrkalja, kojega je nakon odlaska iz Srbije upoznao u Budimu upravo u vrijeme kad je iz tiska izišlo njegovo "Salo debelog jera". Njegovom grafijom je 1814. tiskao i svoju gramatiku, "Pismenicu serbskoga jezika po govoru prostoga naroda", obrazlažući to: "ja sad ovde imajući za namjerenje uspjeh serbskoga knjižestva ne mogu druge azbuke upotrebiti nego Merkailovu".⁷⁴ No, u istom djelu je ispunio Mrkaljevu

⁷² SCHAFFARIK, Geschichte der slawischen Sprache und Literatur, 67-68.

⁷³ Sava MRKALJ, *Salo debeloga jera libo azbukoprotres*, Budim 1810. Usp. pretisak kod: Milan MOGUŠ, Josip VONČINA, "Salo debeloga jera libo azbukoprotres" *Save Mrkalja*, Zagreb: JAZU – Skupština općine Karlovac, 1983.

⁷⁴ Vuk Stefanović [KARADŽIĆ], *Pismenica serbskoga jezika po govoru prostoga naroda*, Beč 1814., 5.

želju i iznio svoj prvi prijedlog monografemskog rješenju za preostale digrame,⁷⁵ koji će kasnije dotjerati do oblika koji ima u "Srpskom rječniku" iz 1818. god.

Gaj i Babukić su vjerojatno poznavali Mrkaljevo djelo, a ako i nisu, njegov prijedlog su našli u Karadžićevoj "Pismenici". Ako ni to nisu, onda su – potaknuti od Šafárika da svoju grafiju utemelje na načelu slavenske kulturne uzajamnosti – u potrazi za oblikovanjem grafijskog sustava za fonološki sustav hrvatskog ("ilirskog") standardnog jezika zasnovanog na štokavštini, u njegovu pisanom mediju (latinici) došli do istog rješenja do kojeg je Mrkalj došao u dugom mediju (ćirilici) predlažući grafijski sustav za fonološki sustav srpskog književnog jezika zasnovanog također na štokavskoj dijalekatskoj osnovici.

Gaj je bio svjestan da, ako želi primijeniti načela na kojima je insistirao Šafárik, mora odustati od monografemskog načela, ali trebalo je odlučiti koji znak za palatalizaciju dodati temeljnom suglasniku a istodobno ipak u načelu ne odustati od monografemskog načela. Gaj je o tome raspravljao u svom krugu i iz tih su razgovora proizlazili prijedlozi koji su vjerojatno i samom Gaju poslužili u traženju konačnog rješenja. Mladi Babukić je već na proljeće 1833. god. rabio "pravopisanje" koje je bilo varijanta "pravopisanja" Gajeve "Kratke osnove". Gajevom argumentacijom iz "Kratke osnove" tumačio je u pismu svom bivšem profesoru iz kojih glasovnih promjena nastaju glasovi za koje on u pismu rabi slova č, š, ž, ali je umjesto Gajeve *č* rabio *tj* (te je sustavno pisao „ja tju“, „tjete“ i sl.). Babukić je poznao ćirilsko pismo i u pismu je navodio slova *mb*, *ч*, *ш*, *ж*, ali kao primjer slova koja nisu u skladu s filološkim načelima (tj. jer ne sadrže temeljni grafem glasa iz kojeg su nastali glasovnom promjenom).⁷⁶ To je Šafárikova argumentacija iz pisma Gaju koju je Gaj očigledno prenosio svojim sudrugovima. No, Babukić je u vezi sa slovom *mb* pogriješio. Nije shvatio, što je Gaj već iz običnog čitanja ćirilskih knjiga s predkaradžićevskom grafijom morao znati, da znak *б* (tanko jer) nema glasovne vrijednosti, već da je znak umekšanja. Ako je imao u rukama Mrkaljevu knjižicu mogao je u njoj pročitati da "jer tanko (*б*) nie pisme, no samo znak umegčateljni"⁷⁷. Gaj je mogao taj znak bez glasovne vrijednosti naći i u spomenutim popisu slavenskih alfabeti u Šafárikovoj knjizi, a na to su ga mogli upozoriti Karadžić i Šafárik kad se susretao s njima u Beču.

Rješenje za znak bez glasovne vrijednosti za označavanje palatalnosti u sustavu latiničkog pisma Gaj je, možda modificirajući Babukićev prijedlog, našao u grafemu *ј*, tj. slovu *j* s akcentom. Njegovu sukladnost s ćirilskim grafemom *ь* konstatirao je kasnije i Šafárik kada je 1837. u ocjeni Babukićeve „Slovnice“, pišući o

⁷⁵ KARADŽIĆ, *Pismenica*, 2-9.

⁷⁶ Babukić – Franikiću, Zagreb 1833, kod: Tadija SMIČIKLAS, *Život i djela Vjekoslava Babukića*, 59-60.

⁷⁷ MRKALJ, *Salo debeloga jera*, 10.

Gajevoj grafiji iz članka „Pravopisz“ kojom je ona tiskana, izjavio da „pomehčavanjem pomoću naznačenoga *j* je i najstrožiemu jezikoslovcu (filologu) zadovoljeno“ i konstatirao da „pomehčavajući *ǰ* zastupljuje mjesto tankoga *Jer* (u glagoljskom i cirilskom)“.⁷⁸ To je rješenje Gaj imao već tijekom 1834., te je s njim upoznao Františka Palackog kada je ljeti te godine boravio u Pragu na polasku i povratku iz Leipziga (gdje je branio doktorsku disertaciju). Nakon što je saznao da je vladar potpisao odobrenje za izdavanje *Novina* Gaj je s Palackým razgovarao o grafiji glasila kojom, kako ga je podsjećao u pismu nakon što se sredinom kolovoza vratio u Hrvatsku, „našoj bratji [...] približavati se hoćemo“. Svoje pismo, pisano u listopadu 1834., pisao je već u potpunosti grafijom koju će predložiti u članku „Pravopisz“ u ožujku 1835.⁷⁹

U vrijeme dok je pisao članak „Pravopisz“ Gaj je u svojim nacionalnim koncepcijama polazio od kollárovske predodžbe o slavenskom narodu i četiri njegove velike jezično-nacionalne skupine, tj. podijeljenom u Ruse, Poljake, Čehe i (dok ih u „Kratkoj osnovi“ još nije imenovao) Ilire. Ilire je dijelio na Hrvate i Srbe, tj. Slovence je smatrao dijelom hrvatskog etnikuma, dok je Bugare ponekad spominjao a ponekad ispuštao iz svoje klasifikacije (uključujući ih možda poput Šafarika u srpski etnikum). Odustao je od ideje o zasebnom hrvatskom standardnom jeziku zasnovanom na modelu Vitezovićevega jezika i odlučio se za štokavsku osnovicu jezika koji je namjenjivao svim „Ilirima“. Za razliku od Karadžićevog modela srpskog jezika koji se zasnivao isključivo na štokavštini, Gaj je, polazeći od hrvatske trodijalekatske situacije, želio jedinstveni standardni jezik graditi obogaćujući ga elementima svih narječja. Slično kao u „Kratkoj osnovi“, i u članku „Pravopisz“ (pisao ga je tradicionalnom kajkavskom grafijom i kajkavskim književnim jezikom) iznio je želju da se „u ztaro-ilirzkih dersavah ztanujuchi Szlavenczi vu knyisevnom jeziku zjedine“. Put prema tom cilju trebala je pripremiti jedinstvena grafija. Prihvativši štokavštinu kao osnovicu standardnog jezika Gaj je u članku „Pravopisz“, u skladu s njezinom fonološkom strukturom, iznio prijedlog grafema za glas *ć* bez rezerve koju je sadržavala „Kratka osnova“.

Gaj je u članku „Prvopisz“ zadržao osnovnu strukturu teksta „Kratke osnove“, ali je rješenja za palatale uskladio sa Šafarikovim primjedbama zasnovanim na slavenskoj ideji. Pa i objašnjenja za pojedine prijedloge sada su šafarikovska. Od ranijih rješenja Gaj je zadržao grafeme *č*, *š*, *ž* (sada ih je nadslovljavao kvačicom), objašnjavajući da glasovi koje oni označavaju nastaju promjenama temeljnog sa-

⁷⁸ Sud dra. P. J. Šafarika o Osnovi slovnice slavjanske narječja ilirskoga, uređjenoj Věkoslavom Babukićem. U Zagrebu 1836., *Danica ilirska*, 1837., br. 23, 10. VI. – Članak je prijevod Šafarikova članka iz praškog *Časopisa Českeho museuma* iz 1837.

⁷⁹ Lj. Gaj – F. Palackom, Zagreb, 22. X. 1834., kod: Ljudevit JONKE, Gajevo pismo Františku Palackom, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 6 (Zagreb) 1964., 19-25.

moglasnika u drugi samoglasnik. Odustao od \bar{t} , \bar{d} , \bar{g} , \bar{l} , \bar{n} , a objašnjavajući nove prijedloge tumačio je da glasovi koje oni označavaju nastaju udruživanjem temeljnog suglasnika sa suglasnikom j . Tu je promjenu sada označavao dodavanjem temeljnom slovu znaka j , tj. grafema bez glasovne vrijednosti: tj , dj , gj , lj , nj . Jedino je još uz tj uveo i grafem \acute{c} , za glas koji se javlja (kada glas t "na svoj koren c poverne sze") u participima i na kraju prezimena s dočetakom $-i\acute{c}$.⁸⁰

Grafemi	Fonemi							
	č	ć	đ	dž	lj	nj	š	ž
Karadžić	ч	ћ	ђ	џ	љ	њ	ш	ж
Mrkalj	ч	тъ, ђ	џ	–	љ	њ	ш	ж
Gaj, <i>Pravopisz</i>	č	тj, ć	dj	gј	lj	nj	š	ž

Gajeva grafija iz 1835. te Mrkaljeva i Karadžićeva oblikovane su za standardne jezike (za hrvatski odnosno "ilirski" i za srpski) zasnovane na istom narječju i s istim fonološkim sustavom. No, usporedba njihovih grafija pokazuje da su Gajeva i Karadžićeva grafija oblikovane na različitim načelima, te ne pokazuju nikakvu sukladnost. Naprotiv, Gajeva i Mrkaljeva grafija zasnovane su na istim načelima, kod grafema za glasove \acute{c} , \acute{s} , \acute{z} na monografemskom načelu (premda kod Mrkalja zasebnim grafemom, a kod Gaja temeljnim grafemom s dijakritičkim znakom), a za glasove \acute{c} , \acute{d} , lj , nj (Mrkalj nema znak za glas $dž$) formalno digramom, ali uz dodavanje znaka koji nema glasovnu vrijednost. Za glas \acute{c} u oba slučaja postoje dvije varijante grafema. Kompjuterska tehnika danas bi omogućila da se Mrkaljeve tekstove iz ćirilskog *fonta* automatski i bez pogreške prenese na Gajevu grafiju u latiničkom *fontu*.

* * *

Ljudevit Gaj je svojom "Kratkom osnovom" iz 1830. i zatim člankom "Pravopisz" iz 1835. god. položio temelj suvremenoj hrvatskoj grafiji. Standardizacija i ujednačavanje grafijskog sustava bila je jedna od potreba tadašnjih (proto)modernizacijskih procesa na hrvatskom prostoru. Gajeva grafija rađena je na monografemskom načelu, ali je prethodna analiza pokazala da su na njezino oblikovanje 1830. i preoblikovanje 1835. god. bitan utjecaj imali sustav Gajeve nacionalne ideologije i dinamika promjena njezinih elemenata. Pokazala je da su pritom bili neodvojivo međusobno povezani i uvjetovani modernizacijski proces kao okvir, proces hrvatske nacionalne integracije i autoidentifikacije kao sastavni dio i uči-

⁸⁰ GAJ, *Pravopisz*, n. dj.

nak modernizacijskih procesa, oblikovanje hrvatskog standardnog jezika s njegovom ulogom u nacionalnoj ideologiji zasnovanoj na jezično-kulturnom poimanju nacije te oblikovanje grafijskog sustava u skladu s fonološkim sustavom narječja izabranog za osnovicu nacionalnog standardnog jezika. Gajev grafijski sustav rezultat je, dakle, čitavog tog kompleksa odnosa na hrvatskom prostoru na razmeđu predpreporodnog i preprodnog razdoblja.

Nakon što su na početku 1836. god. *Novine* i *Danica* u potpunosti prešle na Gajevu grafiju (i na standardni jezik zasnovan na štokavštini) nova je grafija krenula vlastitim putem na koji njezin autor više nije mogao utjecati. Promjene su ubrzo počele u vezi s grafemom *ǰ* koji se pokazao nepraktičnim. U samim Gajevim glasilima često je zbog neznanja, pogreškom ili zbog nedovoljnog broja olovnih slova u tiskari, rabljen grafem *j* (tj. *j* bez akcenta), te se od 1838. god. i u tim glasilima rabe isključivo digrami *dj*, *gj*, *lj*, *nj*. S vremenom se (premda ne tako brzo) prestalo rabiti digram *tj*, a nakon što su umjesto *dj* i *gj* uvedeni grafemi *đ* i *dž* Gajev grafemski sustav izgubio je svoju početnu konsistentnost. No, u današnjoj hrvatskoj grafiji u osnovici je ostala sačuvana Gajeva zamisao iz 1830-ih godina. Danas je to hrvatsko pismo kojim se služe također Slovenci i Muslimani/Bošnjaci, te Srbi i Crnogorci kada pišu latinicom.

Prilog

Ljudevit Gaj, spis o hrvatskom jeziku i književnosti (1830./31.)¹

I.

Wir wissen es bereits aus der Geschichte der drey Königreiche Croatien Slavonien und Dalmatien daß sie von dem kroatischen Slavenzweige begründet worden war, sie eigentlich dem kroatischen Slavenzweige ihren Ursprung ver-

¹ Nenaslovljeni spis čuva se u rukopisnoj ostavštini Ljudevita Gaja u zbirci Rijetkosti u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (NSK, Lj. Gaj, Rukopisna zbirka, R 4701 B II 22). U skladu sa sadržajem spis se ovdje objelodanjuje pod naslovom "Spis o hrvatskom jeziku i književnosti" i podijeljen je u dva poglavlja. U spisu Gaj u hrvatskim riječima rabi grafiju iz rukopisa svoje "Kratke osnove", tj. palatole označava tildom, ali u brzini pisanja nije u tome dosljedan, te u istim riječima rabi i kvačicu, na pr. *č* i *č̃*, *ñ* i *ñ̃* (Vitezović i Vitezović i dr.), što prilikom priređivanja teksta za tisak nije mijenjano. Zahvaljujem dr. sc. Marini Fruk koja je kolacionirala prijepis često teško čitljivog, goticom pisanog rukopisa te lektorirala dosta nemarno pisani i nedotjerani Gajev tekst i uklonila gramatičke i pravopisne propuste ne dirajući pritom u Gajev jezični izričaj i u suvremeni pravopis.

Spis je nastao krajem 1830. ili početkom 1831. god., u vrijeme dok je Gaj rabio grafiju svoje "Kratke osnove horvatsko-slavenskoga pravopisanja" iz 1830. K tome u rukopisu ime Ljudevit (Posavski) piše u obliku "Ljutovid", kako se i sam potpisivao u pismima prijatelju Dragutinu Rakovcu krajem 1830. dok mu 20. III. 1831. nije pisao da je s obzirom na etimologiju ispravan oblik "Ljudevit" (Lj. Gaj – D. Rakovcu, Krapina 13. i 25. XI. 1830., Pešta 20. III. 1831, kod: Milivoj ŠREPEL, Iz ostavine Dragutina Rakovca, *Grada za povijest književnosti hrvatske* 3, Zagreb 1901., 243-246, 249, 252).

Spis je prvi put u literaturi upotrijebio Franjo Fancev i naveo ga netočno pod naslovom "Über die Vereinigung zu einer Büchersprache" (Franjo FANCEV, *Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda (1790-1832)*, Zagreb: HAZU (Grada za povijest književnosti hrvatske 12) 1933., str. XXXII.; ISTI, Hrvatski ilirski preporod jest naš autohton pokret, *Kolo* 16, Zagreb 1935., 21-22. Pozivajući se na Fanceva kasniji su autori rabili isti naslov, pa i priređivač ovog teksta (Nikša STANČIĆ, Gajeva klasifikacija južnoslavenskih jezika i naroda u vrijeme nastanka "Kratke osnove horvatsko-slavenskoga pravopisanja" iz 1830. godine, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 18, Zagreb 1985., 69-106). U popisu Gajevih rukopisa koji je izradio njegov sin Velimir naveden je spis pod naslovom "Über die Vereinigung der in den altillyrischen Distrikten wohnenden Slawen zu einer Büchersprache" (Velimir GAJ, *Knjižnica Gajeva* Zagreb 1875., 187). No, u NSK se pod tim naslovom, koji mu je vjerojatno dao Velimir Gaj sređujući očevu ostavštinu, nalazi spis olovkom naslovljen "Über die Vereinigung zu einer Büchersprache", ali se radi o njemačkom konceptu Gajeva članka "Pravopisz" tiskanog u *Danici* 1835., br. 10, 14. III. – br. 12, 28. III. Odlomci koje je Fancev upotrijebio nalaze se u drugom, nenaslovljenom spisu. Nakon što je to utvrdio, priređivač ovog teksta u svojim je radovima rukopis citirao pod naslovom "Spis o hrvatskom jeziku i književnosti" (Nikša STANČIĆ, *Gajeva „Još Horvatska ni propala“ iz 1832-33. Ideologija Ljudevita Gaja u pripremnom razdoblju Hrvatskog narodnog preporoda*, Zagreb: Globus – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1989.) Spis se ovdje objelodanjuje pod tim naslovom.

danken. Ferners, daß sie während der Türkischen Invasionen einen nicht geringen Theil ihrer alten kroatischen Einwohner verloren haben; und daß die dadurch entstandenen Lücken theilweise durch Colonisten aus dem serbischen Slavenzweige ausgefüllt wurden, so zwar daß in den heutigen Slawonien bei einer Bevölkerung von 500.000 ungefähr 253.000 vom kroatischen und 247.000 vom serbischen, ferners in Croatien bei einer Bevölkerung von 700.000 ungefähr 180.000 vom serbischen die übrigen vom Croatischen, dann in Dalmatien die Einwohner des Kreise Spalatro und Zara größere Theils vom kroatischen die übrigen vom serbischen Slavenzweige entsproßen, anzunehmen sind.² Es ist aus dieser Combination klar, daß in den drei Reichen nur zwei Unterdialekte verfindlich sind, nemlich der kroatische und serbische, die jedoch in verschiedenen Varietäten zerfallen.

Man braucht kein Grammatiker zu seyn sondern nur ein gesundes Gehör zu besitzen, um zu bemerken, daß der kroatische Unterdialekt keines Wegs eine Varietät des Windischen sey. Wie sicher aber wird diese Behauptung wenn man die zwei Mundarten in Hinsicht der Grammatik und des Lexikons vergleicht? Man sieht z. B. daß der wahre Croate das harte echtslavische **l** in Praeteritis und am Ende anderer Wörter durchgängig treu beibehalten hat, wofür der Wende bald **v** bald **u**, dann **o** auch sogar **a** anwendet. Es ist daher S. 265 § 32.³ die Behauptung die Kroaten haben das harte **l** den Winden gleich beibehalten, irrig. Denn dieses Datum ist nur ein frommer Wunsch der windischen Grammatiker, die ihr in ihren Sprachlehren als eine Regel anführen. Der Kroatte sagt z. B. von **biti** (schlagen) **bil**, der Wende bald **biv**, **bov**, **bu**. Der Croate von **brijem** (scheren) **bril**; von **piti** (trinken) **pil**, von **viti** (winkeln) **vil** etc etc, der Wende **briv**, **brov**, **bru**, **bria** dann **liv**, **liu**, **piv**, **piu**, **viv**, **viu**. Das harte **l** lebt nur in der gedruckten wendischen Grammatik durchgängig, nicht so beim Volke. Der Wende hat durchaus den Dual, der reine Croate, kann sich dieses Verzugs nicht rühmen; hingegen hat der Croate hin und da das praeteritum imperfectum (z. B. **ja reko**, **ñemu beše** etc) das dem Wende fremd ist.

Das pronomen **ego** ist beim Kroaten **ja** (in Zagorien Varasd. Com. auch **jas**), bei den Wenden **jes** oder **jest**. Im instrumental sagt der Croate **z-menum**, der Wende **s-menoj**, oder **s mano** etc z. B. **s teboj**, **s tabo** etc. Der Wende weißt ferners nichts vom kroatischen demonstr. pronomen **ov**, **ova**, **ovo**, wohl sagt aber der Kroatte auch das Wendische **ti**, **ta**, **to** (gegen Kopitars Gramm. S. 293). Aus der genauen Betrachtung und Prüfung beider Subdialekte in facie loci bemerkt man, daß der

² Podatci su preuzeti iz djela: Paul Joseph SCHAFFARIK, *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Offen, 1826., 22-28..

³ Jernej KOPITAR, *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, Laibach, 1808., v. pretisak, Ljubljana 1971.

wendische Dialekt der slavica antiqua näher sey als der kroatische, daß er, ob schon ihr die deutsche Sprache mit nicht geringer Zahl ihrer Wörter zu entslavisieren droht dennoch sein alterthümliches Gepräge nicht verloren. Daß sich hingegen der kroatische Dialekt durch eine ganz vorzügliche Reinheit im Lexikon und grammatische Ganzheit auszeichnet, was eine Folge der bisherigen politischen Verhältnisse Croatiens, nicht zu verkennen ist. Wer jedoch behauptet daß die Mundart der Croaten nur eine Varietät der Wendischen oder umgekehrt sey, der muß nie in Croatien, Krain, Sterien, Kärnten gewesen seyn. Denn man würde beinahe mit ebendem Rechte behaupten dürfen, daß die serbische Mundart eine Varietät der kroatischen oder umgekehrt sey.

Allein die Geschichte und Erforschung der Sprache zeigen uns, daß die Croaten und Serblen zwei zwar sehr nahe verwandte jedoch verschiedentliche Slawenzweige sind. Nach meiner Überzeugung gibt es nur einen südslavischen Dialekt der in die drei Unterdialekte zerfällt, nemlich in den wendischen, serbischen und den kroatischen der sich zu den beiden ersten ungefähr so verhält, wie der Slowakische zum Böhmischen und Polnischen. Der kroatische Unterdialekt erscheint in verschiedenen Varietäten je nachdem der Einfluß der bildenden Umstände vereschieden war. Der anzunehmenden Grundform ist er in Provinzialkroatien und in der ganzen Insel zwischen der Mur und Drawe am nächsten. Seine nächste Varietät, die zum Theil durch serbische Einmischung zum Theil durch Einwirkung der italienischen Sprache erzeugt wurde, erscheint im Küstenländischen und in Militär Croatien, in Türkisch Croatien und Istrien ferners theilweise in Dalmatien, in Slawonien und dem nächsten Theile Bosniens sich mehr oder weniger dem serbischen Unterdialekt annähernd. Eine kleine Nuance des kroatischen Unterdialekts ist ferners die Sprache der sogenannten Wasserkroaten. Als Criterium des kroatischen Unterdialekts in der Grundform, das reine slavische *l* in praeteritis (ohne Ausnahme) hinlänglich anzunehmen. Denn weder hat es Wende alenthalben noch der Serbe, und der Croate allein.

Die kroatische Schriftsprache zerfällt nach ihrer Geschichte in drei Hauptvarietäten, nemlich I. in die Kroatisch-südlichen, II. in die Vitezovičische, III. in die Provinzialkroatische. Die erste ist unseres Wissens die älteste als Schriftsprache in Croatien. Sie hat durch den Einfluß der Italienischen weit mehr milde als die Provinzialkroatische, obschon demnach die charakteristischen Formen des kroatischen Unterdialekts dem Wohlklange nicht aufgeopfert hat. Die Vitezovičische verdient deßhalb eine besondere Abtheilung, weil sie als Muster einer Pankroatischen Schriftsprache aufgestellt werden muß. Vitezovič war der erste unter den Croaten, der die Idee des Panslavismus vollkommen begreifend und fühlend auch in seinem Vaterlande eine aus allen kroat. Varietäten das beste in sich fassende Schriftsprache, in die er auch den Dual aufnahm, einzuführen

trachtete. Der kroatische Unterdialekt kann nur dann in literarischer Hinsicht zu euer Vollkommenheit erheben, wenn man die Schriftsprache eines Vitezovič zum Muster nehmen wird. Sie zeichnet sich nebst ihrer umfassenden grammatikalischen Richtigkeit vorzüglich dadurch aus, daß sie jedem nicht eigenheimigen Croaten ganz, so wie den Stammverwandten viel mehr als irgend eine kroatische Varietät verständlich ist. Die Provinzialkroatische, die hauptsächlich von der Agramer Geistlichkeit in Schutz genommen wurde, weil man nur allein darauf bedacht war, daß die Evangelien und Predigen dem kroatischen Volke der Agramer Diöcese ganz verständlich seyn möchten, kann, obschon sie, wie wir oben gesagt haben, der anzunehmenden Grundform des kroatischen Unterdialekts am nächsten und also durch Einwirkung von Außen in ihrer kroatischen Eigenthümlichkeit am wenigsten verdorben ist, jedoch nicht für die absolut-beste in Croatien angenommen werden. Denn sie ist zwar dadurch, daß auf sie von Außen am wenigsten eingewirkt wurde, im Ganzen der Grundform ihres Unterdialekts am nächsten geblieben, hat aber eben auch dieser Ursache nebst Mangel an innerer Nahrung manches Einzelne integrirende Eigenschaft verloren, die man in ihrer nächsten Varietät findet. So z. B. ist das praeteritum imperfectum in Provinzialkroat. nur seltene Erscheinung. In der kroatisch/küstenländischen Varietät hingegen ist es in utroque numero et omnibus personis anzutreffen etc. Ferners hat sie aus derselben Ursache weniger Milde und Wohlklang und ist daher in ihrer Bewegung hölzern und schwerfällig überhaupt für die feinere Conversation zu wenig geschmeidig. Aus diesen Angaben ergibt sich von selbst die Bestätigung, daß nur jene kroatische Schriftsprache in der literarischen Welt allen Forderungen der Geistesbildung entsprechen und in der Bildung Glück machen wird, die über das Vorurtheil der Dunkelmänner erhaben nach den schönen Prinzipien eines Vitezovič, das Provinzialkroatische nur zur Grundlage nicht aber zu einen ganz absoluten non plus ultra annehmend, auch zunächst aus allen kroatischen Varietäten das Beste benützen wird. Dadurch wird der hölzernen, lahmen Einseitigkeit abgeholfen und die Schriftsprache für alle Kroaten in Provinzial- Militär- und Türkisch-Kroatien, im Küstenland und Istrien ferner durch Ungarn von der Drawe ununterbrochen bis auf die Thore Wiens brauchbar.

Es scheint als ob wir bei der Eintheilung der kroatischen Schriftsprache in drei Varietäten mit uns selbst in einen Widerspruch gerathen wären da wir oben auch in Slawonien und Dalmatien kroatische Anführten ihre Sprachen jedoch bisher keiner von den drei Abtheilungen untergeordnet haben. Diese Unterarten bilden also in der Schriftsprache, je nachdem der serbische Unterdialekt sowohl in Slawonien als auch in Dalmatien mehr oder weniger auf die kroatische Hälfte einwirkte und vermög seines Wohlklanges und seiner Lebhaftigkeit sie leichter besiegte, entweder eine Serbisch-Kroatische nur durch kroatische Remanenzen

vom serbischen Unterdialekte verschiedene Varietät, die mit der Ragusanischen und Bosnischen ohne Schwierigkeit vereinbar ist, oder sie gehören zur I. kroatischer Hauptvarietät.

Die älteren kroatischen Bücher gehören größten Theils zur ersten Varietäts-Abtheilung, obschon auch alle gehörigen Schriftler in verschiedenen Nuancen erschienen, was aus dem Mangel einer Grammatik und eines Lexikons leicht zu erklären ist. Namentlich gehören zur ersten Varietät alle in B. Kopitar,s Gramm. S. 438 ff verzeichnete Drucke; dann die in der Typographie Nedelische erschienene, unter denen die kroatische Uebersetzung das Verbözischen Tripartitum von Ivan Pergošić 1574. im fol. vorzüglich bemerkens ist. Die übrigen zahlreichen Produkte dieser Buchdrucherei sind meistens protestantisch-theologischen Inhalts, darunter auch jenes von Mich. Bučić. Unter die ältesten und allerseltensten kroat. Bücher gehört eine chronologische allg. Weltgeschichte (Anton Vramec) Agramer Domherr vom J. 1578. Auch seine kroat. Predigten sind äusserst rar. Vom P. Franz Glavinich haben wir: Četiri posljednja človiaka. T.j. od smarti, suda etc. Venedig 1628. in 4. Ferners Cvit svetih. To jest život svetih, od kih Rimska cirkva čini spominak, prenešen i složen na Harvatski jezik Katoličanskim običajem etc. Venedig 1628. in 4. Das Buch der I. Abtheilung ist unstreitig in jeder Rücksicht das poetische Werk des unglücklichen Grafen Peter von Zrini, das unter dem Titel Adrianskoga mora syrena. Venedig 1660. in 4. max. erschienen ist. Es besteht aus der Zriniade in der er Heldentat seines Großvaters und seiner Gefährten vor Sygeth befeiert, und aus anderen kleineren Gedichte. Diesem aus mehr denn 6000 Versen bestehendem poetischen Werke, in welchem sich ganz vorzüglich die Episode auszeichnet, werden competente Richter sine ira et studio schwerlich Classizität absprechen. Im J. 1670. gab der Jesuit Georg Hablediç das erste kroatische Wörterbuch zu Graz heraus. Von ihm haben wir ferners 2) Kerštjanski navuk z, događaji S. Pisma, und 3) Pervi otca našega greh 1674.

Paul Vitezoviç (Ritter) verdient eine ganz eigene Abtheilung. In der durch seiner Veranstaltung zu Agram errichteten Druckerei erschien 1696. zuerst von ihm ein Buch in kroatischer Sprache unter dem Titel Kronika, aliti Spomen vsega svieta vikov; koterih prvi derži od početka svieta do Kristuševoga porojeña, drugi od Kristuševoga porojeña do ispuñeña leta 1690. Složen i na svitlo dan po Pavlu Vitezoviçu zlatomu vitezu.

II.

“Die zwei, geschichtlich verschiedenen, sprachlich sehr nahe verwandten Stämme, der Stamm der Serben abendländischen Ritus in Dalmatien, Ragusa, Bosnien und Slawonien, und der Stamm der Kroaten an der Sawe und Kulpa,

hängen in Hinsicht der Geschichte und des Schriftwesens dermassen zusammen, daß die Betrachtung beider nicht bequem getrennt werden kann.“⁴

Nach meiner Ueberzeugung zerfallen die slawischen Einwohner von Dalmatien, Ragusa, Bosnien, Slawonien und Croatien in zwei slawische Unterstämme nemlich in den Unterstamm der Croaten und den der Serblen. Daß diese beiden sl. Unterstämme zwar am nächsten Verwandte jedoch wohl zu unterschiedene Hauptdialekte bilden ist noch von keinem Kenner bezweifelt worden. Jedoch glaube ich hier bemerken zu müssen daß auf die aus beiden Hauptdialekten hervorgegangenen Unterdialekte um so mehr Rücksicht zu nehmen sey, als eben dadurch die historischen Data der Bevölkerungs Geschichte obgenannten Provinzen beleuchtet wird und die Frage wie fern die katholischen Einwohner Dalmatiens, Ragusa,s, Bosniens, Slawoniens von den Kroaten geschichtlich verschieden seyn, bestimmter beantwortet werden kann.

Daß der kroatische Unterstamm das westliche Dalmatien vom Zettina längs der Küste bis Istrien die alten Liburnisch Japodischen Landschaften an der Culp, dann das Land zwischen der Sawe, Mure und Drawe nordwestlich bis an die Windische Mark (welche schon 631. zu der italiänischen Markgraffenschaft Friaul gehörte), östlich bis in die symrische G[renze] weiter eben über der Sawe an der Fluß Verbas besetzte, ist ein historisches Datum welches so wenig refusirt worden ist als jenes daß die Länder der Croaten die Serblen das alte Mösien unter Belgrad (Serbien), Zahulmien (Herzegowina), Terburnia, das Land der Narentaner und der Diokleaten von Ragusa bis Dikaterae: Durazzo und Antivari, dann die Inseln Meleda, Brazzia und Curzola. Bey dieser neuen Bevölkerung jener Gegenden behielten nur noch die Städte Spalatro, Zara und Trau sammt ihrem sehr beschränkten Gebiethe und einigen nahen Inseln den alten Namen Dalmatien. Die von dem serbischen Unterstamm besetzten und das nordwestlich durch die Flüße Czetina, Verbas und Save an das kroatische gränzte, zerfiel in mehrere Landschaften. Die Croaten nannten hingegen das neue Vaterland in seinem ganzen Umfange nach ihren Mutterlande Croatien, theilten es in Županien und Banien ein. So war der erste Zustand jener Provinzen nach der Bevölkerung durch die slawischen Unterstämme der Serbler und Croaten. Dass zu jener Zeit der Unterschied in der Sprache beider Brüderstämme nur sehr klein gewesen seyn muß, ist um so eher zu vermuthen, da derselbe nach der Einwirkung der mannigfaltigen Umstände nach mehr als tausend Jahren sich nur zu einem verhältnißmäßig nur sehr geringem Grade bis jetzt entwickelt hat. Damals trennte die benannten Brüderstämme noch kein Religions Dogma. Bielibog war den Croaten eben so theuer als seinem Bruder dem Serbler Lado. Radgost, Perun etc. wurden von bei-

⁴ Citat iz djela: SCHAFFARIK, *Geschichte der slawischen Sprache*, 226.

den Bröderstämmen gleich verehrt. Kurz bis damals hatte ihr gegenseitiges Verhältnis ihren demaligen Eintracht noch nichts gestört, denn es steigt auf festen Pfeilen nemlich auf die beidseitigen Harmonie der Religions Meynung, auf Gleichheit der Sitten beiden Unterstämmen, und die wenigen Criterien des damaligen Sprach Unterschiedes in zwey beiden sind als Grundlage des sich bis jetzt entwickelten Dialekte zu betrachten. Die Verschiedenheit der Umstände die dabei eingewirkt haben, ist in der Geschichte zu suchen.

Die Croaten wurden bald nach ihrer Ankunft durch römische Geistliche getauft, von ihrem eigenen Župan und zwar in dem Theile von der Sawe bis zum Meer von einem Ober Župan, in Sawien von einem Župan, der von jenem abhängig, standen jedoch unter bysantinischer Schutzhoheit bis ungefähr um Mitte des achten Jahrhunderts, damals sie sich wurden allmählig vom Orientalischem Reich los und machten euch im Geistenthum Rückschritt. Bis dahin konnte der Einfluß der griechischen und lateinisch italischen Sprache nur sehr gering und höchstens der, der letztere in dem Italien nahe gelegenen kr. Küstenland von einigen Bedeutung gewesen seyn. Viel eingreifender machte auf die mit den Griechen religiös näher verknüpften Serblen die griechische und nur in Dalmatien und seiner nächsten Umgebung die italienische und lateinische Sprache eingewirkt haben.

Unter Carl dem Großen kam das gesammte Land der Croaten unter fränkische Oberherrschaft. Die Äste der Avaren in Savia wurden samt ihrer Stamm jenseits der Drave weiterhin in Pannonien zum Theil vertilgt z. T. unterjocht den Croaten. Die Croaten dehnten und besetzten auch die bisher avarischen Gegende des Savia. Dieses Land wurde auf dem Befehl des Kaisers Carl an seinen Sohn Pipin in eine Provinz verwandelt und samt der Windischen Mark in geistlichen Sachen dem Salzburger Erzbischof und in weltlichen einem Markgrafen unterworfen. Vergebens bemühte sich Lyutovid der die Tiranny der fränkischen Vorgesetzten nimmer ertragen konnte sich und seine Croaten in Savien durch eine Empörung von der Joche zu befreyn seine Unternehmungen scheiterten; aber wohl machten sie einen Funken hinterlassen haben, der⁵

⁵ Rečenica je nedovršena. "Iskra" („der Funken“) koju je, prema Gaju, ustanak Ljudevita (Posavskog) ostavio u nasljeđe najava je ustanka pod vodstvom Porina 825.-830. god. koji je, prema povijesnim prikazima u drugim Gajevim rukopisima iz razdoblja 1830.-35. god., doveo do oslobođenja Hrvatske od franačke vlasti i do uspostavljanja samostalne Hrvatske. Prema Gajevoj interpretaciji, samostalna Hrvatska postoji u kontinuitetu od tada do njemu suvremenih Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Usp. rukopisni spis Ljudevit GAJ, [*Pregled hrvatske povijesti do 16. st.*], NSK, Lj. Gaj, Rukopisna zbirka, R 4701 B II 22. i *Ein Fragewort über Croatien im Anfange des neunten Jahrhunderts* tiskan kod: Nikša STANČIĆ, Svehrvatska ideja Ljudevita Gaja: slika hrvatske povijesti ranog srednjeg vijeka u ideologiji pripremnog razdoblja Hrvatskog narodnog preporoda, *Starine*, 62 (Zagreb; HAZU) 2004., 120-131. Usp. također dosad neobjelodanjeno opsežno Gajevo djelo *Dogodovština Ilirije Velike*, sv. I., NSK Lj. Gaj, Rukopisna zbirka, R 4701 A V 24

ZUSAMMENFASSUNG

Schriftsystem und Ideologie: kroatisches Volk, kroatische Sprache und kroatische Lateinschrift von Ljudevit Gaj in den Jahren 1830 und 1835

In der Studie untersucht der Autor das System der nationalen Ideologie von Ljudevit Gaj, sein Konzept der nationalen Standardsprache, die phonologische Struktur dieser Sprache und das Schriftsystem, das vom monographemischen Prinzip ausgeht, welches Gaj in seinem Text "Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja" aus dem Jahr 1830 (veröffentlicht gleichzeitig mit deren deutschen Fassung unter dem Titel "Kurzer Entwurf einer kroatisch-slavischen Orthographie") wie auch in dem Artikel "Pravopis" ("Rechtschreibung") aus dem Jahre 1835 behandelt hat. Dabei stellt der Autor fest, dass Gaj der Anhänger der Idee von einem slavischen Volk war, welches Volk er im Einklang mit der Auffassung von Ján Kollár in vier Stämme teilte. Entgegen dem Konzept von Jernej Kopitar und Pavel Jozef Šafárik, wie auch demjenigen von Vuk Stefanović Karadžić, die die Südslawen sprachlich und national in Slowenen und Serben (wie auch Bulgaren) einzuteilen pflegten, setzte Gaj schon 1830 die kroatische sprachliche und nationale Identität durch, ja fasste zeitweilig sogar die Slowenen als dem kroatischen Volk angehörend auf. In seinen handschriftlichen Materialien (als Beilage zu dieser Arbeit wird seine Schrift "Über kroatische Sprache und Literatur"/ "O hrvatskom jeziku i književnosti"/ veröffentlicht), schlug Gaj den Aufbau der kroatischen Standardsprache vor, die auf dem Modell der Sprache von Pavao Ritter Vitezović beruhen würde, wobei er jedoch den Gedanken über eine künftige Arbeit an einer gemeinsamen Sprache aller Südslawen nicht fallen ließ. Seinen Vorschlag eines Modells der "pankroatischen Schriftsprache", begründete er mit der Behauptung, dass Vitezovićs Sprache am besten den Forderungen der slawischen Wechselseitigkeit entsprechen würde, weil sie auf kroatische kajkawische und čakawische Mundart gründet mit Elementen der štokawischen (die Kroaten und Serben gemeinsam ist) und darüber hinaus einige Formen der slowenischen Mundarten einschließt, weswegen sie unter allen kroatischen schriftsprachlichen "Varietäten" am besten verständlich ist für alle Kroaten und benachbarte slawische Völker.

Bei der Einsicht in das Autograf des "Kurzen Entwurfs" ("Kratka osnova") aus dem Jahr 1830 hat der Autor festgestellt, dass Gaj seinen Vorschlag des Schriftsystems für die phonologische Struktur genau dieser Sprache ausgearbeitet hatte (die das Graphem für das Phonem *ć* aufweist, und nicht – wie in bisherigen Forschungsarbeiten behauptet worden ist – für die von der kajkawischen Mundart ausgehende Schriftsprache, in der dieses Phonem nicht existiert).

Bis 1835 begriff Gaj, dass die Gestaltung der kroatischen Standardsprache, ausgehend von einer heterogenen mundartlichen Grundlage nicht möglich ist, und dass sie zu lange dauern würde, was zur Spaltung des kroatischen nationalen Integrationsraumes in zwei Standardsprachen führen könnte, in der einen, gründend auf der kajkawischen Mundart und in der anderen (für den Großteil der Kroaten), gründend auf der štokawischen Mundart, die Kopitar, Šafárik und Karadžić als serbische Sprache ansahen.

Deswegen bemühten sich Gaj und sein Kreis um die Gestaltung der Standardsprache für alle Südslawen ("Illyrer"), ausgehend von der štokawischen Grundlage. Damit war die Gefahr der sprachlichen Spaltung des kroatischen nationalen Integrationsraumes umgangen und seine Einheit in der Standardsprache gewährleistet, was aber auch die sprachliche Einigung aller Südslawen mitmeinte. In dem Artikel "Rechtschreibung" ("Pravopis") aus dem Jahre 1835 formulierte Gaj den Vorschlag des lateinischen Schriftsystems, nun im Einklang mit dem phonologischen System der Standardsprache, gründend auf štokawischer Mundart. Dabei berücksichtigte er Šafárik's Einwände und änderte einige Vorschläge aus dem "Kurzen Entwurf" ("Kratka osnova"). Karadžić erarbeitete seine reformierte kyrillische Schrift für die serbische Standardsprache, welche auf derselben štokawischen mundartlichen Grundlage beruht. Allerdings ging sein graphisches System, obwohl ebenfalls monographemisch, von anderen Grundsätzen aus, so dass Gajs lateinisches Schriftsystem aus dem Artikel "Rechtschreibung" mit seinem System nicht korrespondiert. In dem Artikel "Rechtschreibung" ("Pravopis"), bezeichnete Gaj einen Teil der Palatale so, dass er dem Grundgraphem das Zeichen ohne Lautwert zufügte (d. h. das mit der Betonung versehene Graphem *j*: *tj*, *dj*, *gj*, *nj*, *lj*).

Daher korrespondiert sein Schriftsystem, ausgearbeitet in einem Medium, der Antiqua, für die kroatische ("illyrische") Standardsprache, mit dem System, vorgeschlagen und ausgearbeitet von Sava Mrkalj 1810 in einem anderen Medium, der kyrillischen Schrift (an derselben Stelle verwendet Mrkalj das ъ, "das dünne jer", ebenfalls ohne Lautwert), für die serbische Standardsprache, begründet auf derselben mundartlichen Grundlage.

Das Schriftsystem, in Gajs "Kurzem Entwurf" ("Kratka osnova") verwendet und zum Teil in dem Artikel "Rechtschreibung" ("Pravopis") abgeändert, wurde zur Grundlage des heutigen kroatischen Schriftsystems. Heute ist das die kroatische lateinische Schrift, die von den Slowenen und Moslems/Bosniaken verwendet wird, aber auch von den Serben und Montenegrinern, wenn sie in der Antiqua schreiben.